

TORNYOT VÁLASZTOK (APÁCZAI)

Történelmi dráma három felvonásban

SZEMÉLYEK:

APÁCZAI CSERI JÁNOS, a teológia doktora, professzor
BASIRIUS IZSÁK angol apátpap, a teológia doktora, professzor
II. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelem
KERESZTÚRI PÁL, Rákóczi udvari papja
CSULAI GYÖRGY püspök
RHÉDEY főkapitány
UDVARMESTER
DIÁK
DOBY LÁSZLÓ tiszteletes
SZEREDAI ALBERT iskolamester
CSAVARÓ JÓZSEF iskolamester
ELSŐ KOLDUS
MÁSODIK KOLDUS
(MEG FÖRENDI URAK, PAPOK, TANÍTÓK, KATONÁK)

Történik 1655 szeptemberében, Gyulafehérvárott.

Bevezető szavak

Apáczai tizenhetedik századi nagyszerű élete inkább regényt kívánna (persze: nem elsősorban ifjúságit), hiszen temérdek benne a szó hagyományos értelmében vett regényesség: az árvagyerek-sors, a kisdíák-évek, híres tanárok, Hollandiába kerülése, élete távol a hazától, találkozása a korabeli szellemi áramlatokkal (főként Descartes-tal), az angliai események hatása gondolkodására, Aletta van der Maet kisasszonnyal való megismerkedése és házassága (1651. szeptember 30-án), küllországi helytállásai, nosztalgiaja, hazajövelete, nevelési elvei, iskolaiügyi javaslatai, egyetemi tervei, könyvei, fordításai, díák-bálvány élete Gyulafehérvárott, ví-tái, meggyanúsíttatása, Kolozsvárra helyezése, „száraz betegségének“ kiújulása, halála. Ez az ő látványos élete.

De ott van az a belső: a lélek és az ész élete, mely nem mindig mutatkozik a cselekedetekből. Hogyan fogadja be ez az oly szomjú elme, amit a világ rejt is előle, s föl is kínál neki? Hogyan csiszolja szellemét többek között Descartes-on, aki akkor szintén a „csendes“ Hollandiában él. Természetesen minderre mi választ nem adhatunk, a dráma nem regény, nem is lélektani és filozófiai esszé; mi kiválasztottuk életének — szerintünk — legdrámaibb pillanatát: megvádoltatását, Basirius Izsákkal való vitáját s annak következményeit. Ami ebbe befért múltjából és majdnem mindig tartó jövőjéből — anélkül, hogy a drámára nézve terhelőnek éreztük volna —, azt mind sugallni igyekeztünk, s ami nem, menthetetlenül kimaradt. Hiszen a dráma korántsem olyan „jószívű műfaj“, mint a regény, hanem sokkal kegyetlenebb. Egy színmű nemcsak úgy drámai, hogy a hősök vannak drámai helyzetben, hanem úgy is, hogy az író maga is abba kerül: választania kell, kiválasztania: alakokat, részleteket, helyzeteket, s a többit megöli, elfojtja magában; pedig ha regényíró lenne, mennyi ingyencséget, tollravaló irodalmi jófajlatot tehetne még az asztalunkra! Bizony a szelekció — úgy érzi egy-egy „jobb szív“ — valóságos véres mézszárlás-sorozat, szellemünk, tudatunk Szent Bertalan-éje: a kiválasztás — gyilkosság.

Azonban nemcsak kihagyni, rostálni — muszáj: beleköltetni is. Amit az élet kihagyott az adatvilágból, de olyanképp, hogy bele is „írhatta volna“ — az bizony igen sokszor kellene a drámába: néhány új alak, helyzet vagy a meglévőkhöz erősebb kinagyítása, hogy áthidaljanak, hogy elősegítsék a megértést, összefüggésbe hozzanak, asszociációkat, jelképsírákat sugalljanak, vagy éppen: élesebb fényben exponálják azt, amit hősünk megél. Mi eddig is így buzgólkodtunk eljáráni, ezután is így vagyunk kénytelenek tehát, illetve: szeretnénk kénytelenek lenni, nehogy ne lássuk a részletek fáitól az erdő egészét, továbbá: a főlös részek sok bábája között el ne vesszen az író szándék- és gondolat-gyermeke, és végül: a Részletek fürdővizével nehogy kiöntsük az Egész gyermekét.

Most pedig valamit az adatgyűjtésről.

Irtunk mi régebben egy drámát, afféle drámastúdiumot magunknak a francia polgári forradalomról. Robespierre, Danton, Saint-Just és egy Simon nevezetű warga is felvonnul benne. Simon vargát, jóllehet csak valami olcsó történelemkönyvből olvastunk ezt-azt róla, mégis központi alakká tettük. Kíváncsiságból — hogy eljárásunk helyességét ellenőrizzük — megnéztük ilyen szempontból Camus Caliguláját. Megnyugodtunk. Rájöttünk ugyanis, hogy az író Caligula egyéniségéről — leszámítva a típus filozófiáját — a legtöbbet Suetonius könyvéből (Caesarok élete) kívánt megtudni, abból a műből, amelyet minden magát komolyabb „antik szakértőnek“ tartó történész „pletykagyűjteménynek“ nevez. Nos, ez a „pletykabreviárium“ hány ilyen remekmű születésénél bábáskodott! Vagy talán a Büchner eljárása lenne a jobb, aki ama shakespeare-i méretű drámáját, a Danton halálát úgy írta meg, hogy minden fontosabb alakja szájába hiteles, utána-olvasható beszédekből, cikkekből, konventi jegyzőkönyvekből másolt idézeteket adott? (Persze, ettől még Büchner darabja is tele van költői invencióval!) Tehát az eredmény a fontos. Az egyik agyon-kitalál (inventál), s mi lesz belőle: híg, kis ez-az. A másik agyon-hitelesít (dokumentál) s mi az eredmény: történelmi, képes könyvészeti feldolgozás szemelvényekkel — középiskolák számára. Minden attól függ tehát, ki nyúl hozzá ahhoz a mindegy-mihez. Node, ne példálózzunk ilyen közismert és bevált nevekkal, módszerekkel, mert még félreérteneek bennünket! Inkább a juhainknál maradjunk. Itt van tehát ez az Apáczairól szóló dráma. A szerző úgy érezte: szemelmi ujjbegyével körültagogatta Apáczai szellemének testét, ha nem is épp úgy, amint azt Bod Péter, Bethlen Miklós meg Almási Balogh Pál és mások tették az elmúlt századokban, nem is olyanformán, mint az időben közelebbiek és egész közeliek: Gyalui Farkas kiváló stúdiumban, vagy Saszet Géza modern, izgalmas értekezésében. Ha nem is épp így — de ezekre függesztett félszemmel. Azért csak félszemmel, mert másik fél szemünk az Apáczai műven csüggött. Így hát nem is éppen úgy láttunk mindent, ahogy Apáczai mutatja önmagát könyveiben: hiszen nekünk a könyvek mögött a lélekben is illet lapozgatnunk. Am a lélekből csak annyi maradt, amennyi a könyv. Ki pótolhatná hát a lélek elveszett porcikája-paradicsomát, a lélek visszahozhatatlanul testben rekedt ízeit, ha nem a magát a feltámasztás vajákos-ujjú szemfényvesztőjének hívó hazárdjátékos, aki nem átalítja történelmi drámairónak titulálni önmagát?

Övakodtunk viszont elolvasni bármiféle regényes vagy régebbi értékű irodalomtörténeti oldalakat hősünkről. Övakodtunk befejezése előtt elolvasni még a Németh László Apáczai-drámáját is, mint ahogy — mert hiszen gyakorlatunkban ez már így alakult ki, nekünk hát így a jobb — a fentebb emlegetett Büchner-darabot is a francia forradalomról szóló drámák megírása után olvastuk el. Tehát: utána már igen! Ilyenkor jó érzés ezt tenni, néha elégtételt is érezni, máskor apródad, nemes irigységet, némelykor pedig elcsodálkozni, hogy a közösen ismert tényvilág milyen egyformán sugallja ugyanazt az eszmét és a hasonló ötleteket. „Lámcsak, ő is ugyanazt olvasta ki ebből és ebből a dologból, mint mi!“ Igen, megtörténik olykor-olykor, hogy az asszociáció ugyanabba az irányba kanyarog a tudat közlekedő edényeiben. Persze, ezek afféle kis spirituális-kulináris elégtételek, de talán éppen ezért: nagyon jóízűek.

E darabban hiteles történelmi személy több is szerepel. Elsősorban a főhős, Apáczai Cseri János. Megkérdendő: miért írjuk Cserinek, noha bizonyított, hogy családi neve Csere János. Gyalui Farkas 1892-ben Kolozsváron kiadott Apáczai Cseri János (Életrajzához és műveinek bibliográfiájához) (Tanulmány) című dolgozatában — számunkra legalábbis — meggyőzően bizonyítja, hogy Apáczai mint író, mint személyiség így írta — így akarta, így kívánta írni a nevét akár a jóhangzás, akár a latinos helyesírásból eredően (Gyalui példának hozza fel Barcsayt, aki Barchiaj-nak írta magát). A másik történelmi személy Basire (latinosan: Ba-

sirius) Izsák, az Angliából Cromwellék elől Erdélybe menekült apát. Azután: II. Rákóczi György, Keresztúri Pál, Csulai György és Rhédey főkapitány. Ezeknek — a tényekből kiderülő s az eseményben játszott szerepéhez szinte teljesen ragaszkodtunk. Talán csak Keresztúri Pál Apáczai mentésében vállalt dolgait túloztuk el a régebbi írásbeli források alapján. Más adatok szerint ugyanis e mentésben főként II. Rákóczi György anyja, Lorántffy Zsuzsanna tündökölt, aki éppen a presbiteri nézetei miatt igen szerette Apáczait. Tettük pedig mindezt a drámai szál egyszerűstése kedvéért.

Nyilván: szövegünkben is vannak „történelmi mondatok“. Itt-ott például — hol hűségesen, hol átfogalmazva — Apáczai leveleiből, könyveiből vett mondatokat, gondolatokat ékeltünk replikáiba. Ugyanígy a fejedelem néhány, a vita feljegyzéseiből ismert közbeszólását is majdnem szó szerint irtuk be a megfelelő helyekre. (Például: „A presbiterianizmus út az independentizmushoz!“ stb.) A vitát tehát „rekonstruálni“ kellett a — viszonylag — nagyon kevés meglévő tényállagból. Nekünk például nem volt adatunk arra nézve, hogy a diákság is részt vett volna e vitán. Ezért hoztuk be a darabba a „Diák“ alakját, aki a mi elképzelésünkben „beszökött“ a terembe, s mintegy képviseli a fiatalság véleményét, bizonyítva Apáczai népszerűségét az ifjúság körében. A valamilyen terembe „belógó diák“ különben sem idegen semmilyen kortól. Az invenció tehát lélektanilag megalapozott. Másrészt azért is kellett a diák alakja, hogy újabb lovat adjon Basirius alá, és még jobban felkeltse a fejedelem Apáczai népszerűsége iránti gyanakvását. A vita rekonstruálása közben egyébként Basirius szájába olyan érveket is adtunk, amelyek — mint vádak — csak Apáczai halála után jóval később merültek föl a Logikácska és az Enciklopedia szerzője ellen. Példának okáért: a tudományos nyelvújításban használt nehézkes, „érthetetlen szavai“, bölcseleti eklektikussága, eredetiséghiánya stb. (Ilyen vádoló szerző például Szily Kálmán, aki 1889-ben egyszerűen kompilátornak titulálja Apáczait.) Ugy éreztük: nem baj az, ha Apáczai jövőjének egy ilyen darabkáját odavetítjük akkori jelenébe. Nem árt, hiszen egy tudománytörténeti paradoxonra figyelmeztet bennünket: azt a tudóst, akit saját kora „érthetelenséggel“ fenyeget, a kései korok túlságos közérthetőséggel, saját korához viszonyított meghaladottsággal vádolnak.

Tehát a „Diák“ és a többi személy mind költöztek, mert így kívánta darabunk építkezési eszméje. Mint ahogy a központi szituáció — az, hogy Apáczai tornyot keres és választ magának — is kitalálmány, hiszen csak annyit tudunk, hogy a fejedelem azt mondta: „De Isten engem úgy segéljen, Apáczai uram, a Megyesi Presbiteriumot, amíg én élek, ide bé nem hozza ked. Mást ne tanítson, mert Isten engem úgy segéljen, valaki mást tanít, a Marosba vetetem, vagy a Toronyból hányatom le!“ (Szatmári Pap Mihály református teológiai professzor kéziratából, 1790 tájáról.) Apáczai kolozsvári áthelyezését pedig Bethlen Miklós jellemzi telibetalálva így: a rákot a Szamosba.

A fejedelemnek azt a szándékát, hogy őt a toronyból ledobassa, egyébként az összes ismertebb források közül (Bod Péter, Seivert, Erdélyi János és mások). Érdekes idejegyezni egy Gyulai Farkastól nem közölt forrást erre vonatkozólag: Almási Balogh Pál Feleletét (Philosophiai pályamunkák. Buda, Egyetemi Nyomda, 1835); a szerző — azt hisszük, főként Bod Péter nyomán — ezt írja: „Hire s becsülete sok irigyet támasztván Gyula-fejérvárott laktában, beárultatott a fejedelemnek mint a presbiterianus theologusoknak s Carthesianusoknak követője s ennel fogva a közjó ellensége s a köztársaság legnagyobb háborítója. A fejedelmet a fekete vád oly haragra gerjeszté, hogy Apáczait a gyula-fejérvári toronyból letaszításra méltónak itélné s csak Keresztúri Pál közbenjárása által tétetett át Kolozsvárra tanítóknak.“ Nem érdektelen azt sem megjegyeznünk, hogy Almási Balogh ezután megnevezi Descartes más erdélyi híveit is (Csernátoni Pált, aki első népszerűsítője Descartes-nak, és Kolozsvári Pált), de a karteziánus bölcseletnek elene szegülőkét is: például a brassói Greising Bálintot, aki ateizmussal vádolja Cartesiusst, és az udvarhelyi Eszéki Istvánt, aki „megtámadá... Cartesius velünk szülletett ideáit, különösen pedig azon tanítmányát, mintha az Isten bennlünk lakoznék“. (Greising 1677-ben, Eszéki 1666-ban írta „támadását“.) Ezért nem tartottuk tehát „történelmhamisításnak“ (bár egyenes adatunk erre nem volt), hogy azon a bizonyos vitán (1655. szeptember 24-én) magát Apáczait is mint karteziánust „leateistázzák“; hitelesnek éreztük, mert hiszen ez benne volt a korszellemben.

Visszatérve a torony históriájára: elképzeltük a következő lélektani helyzetet: a fejedelem szavaitól feldúlt Apáczai maga meg fel kedves templomának tor-

nyába, hogy ott várja ki az ítélet végrehajtását. A „torony-választás” gondolatát az ő személyes sorsa jelképének szántuk, amellyel — szerintünk — jól összerímelt Apáczainak az a nagyszerű önvédelmi képmondata, amelyet Enciklopédiája előszavában ír le: „... a maguk nemében legtanultabb Férjfiak nem szegyenlettek a másoktól való kölcsönvevést... nem könnyen véti el az utat, aki jó kalauzoknak vezérlése után indul és az óriás vállán ülő gyermek többet lát az óriásnál” (kiemelés tőlünk). Pszichológiailag tehát teljesen hitelesnek éreztük a felkavart lelkű, rég beteg Apáczainak ez általunk kitalált cselekedetét.

A két koldus alakja nemcsak azért kellett, hogy a történelmi eseményeket elmondják, s a központi helyzetet exponálják, nem is csupán keretjátéknak, hanem hogy kiderüljön az a mérhetetlen távolság, információ-hiány, amely abban a korban a népet — nyilván objektív körülmények miatt — még az őt ily hevesen képviselő értelmiségitől is elválasztotta. A darab vége tulajdonképpen egy tragédia elhalasztása (Apáczait csak áthelyezik), és egy másik tragédia kezdete vagy talán — sejtés szerint — megtörténte is: a koldusokat a „látványra éhesek” meg akarják „lincselni”, mert azok — úgymond — elbolondították őket. Apáczai tragédiája tehát elhalasztott, pillanatnyilag függőben maradt tragédia.

Nyelvi archaizálásra (különösebben) nem törekedtünk, sőt igyekeztünk maibbá tenni a beszédet, persze, néhol egy-egy régiesebb nyelvi fordulatot is becsúsztatunk. Azért cselekedtünk így, mert az idők folyamán azt vettük észre, hogy a legszébb archaikus beszéd sem hat már úgy, mint az élő. A publikum, ahogy archaikus szöveget hall, inkább hajlamos lirát sejtteni mögötte, mint drámát.

Hogy ezt az (eléggé régen elgondolt) darabot most írjuk meg, abban egy aktuális esemény is ösztönzött: 1972 világszerte a Könyv Esztendeje: UNESCO-javasolta ünnep. Ki érdemelne meg jobban innen, a mi tájainkról, hogy a Könyv világesztendejében az időserűség villanófényénél is emlékeztetünkben legyen, mint az az ember, aki az első magyar enciklopédista és bölcséleti írónk, egy szegény kálomista Tanár-Széchenyi, aki Comenius és Tolnai Dalí tanával egyetemben új, polgárosultabb pedagógiai elveket hirdet, aki a haladó egzakt és természettudományos nevelés és a szó szerint vett KÖZoktatás nagy harcosa, akinél abban a korban s még sokáig a tudományos nyelvújításért, a könyvért, a tudás terjesztéséért többet senki nem tett... A könyv, a tudomány, a nevelés, az iskola mármár fanatikus nagy emberének tiszta becsületű, széles kisugárzású művére szertünk volna ex librisnek szánni ezt a drámát.

P. G.

ELSŐ FELVONÁS

A színen egészen a függöny elé — majdnem az első széksorig érő — „deszkafélsziget” nyúlik: meghosszabbított színpad. Mikor a függöny megnyílik, a színpad közepén magas torony látszik. Pontosabban: egy torony (hosszában) kettészelt alakban, mégpedig úgy, hogy az egyiknek a homorú, a másiknak pedig a domború része látszik; e kettő egymáshoz van ragasztva. A homorú részen belül látszanak a felvezető lépcsők. A színpad még üres. Most távoli harangszó hallszik. Mikor elnémul, kis szünet, majd bal oldalról be egy lábatlan koldus, amolyan földön csúszó nyomorék-fajta, aki kezében két kopott, pántos, sürolókeféhez hasonló fadarabbal vonszolja magát. Most az ellenkező oldalról jön be egy ugyanolyan nyomorék, mint ő. Aki először jött be, azt hívják Második koldusnak.

MÁSODIK KOLDUS (meglátja, hogy bejött Első): Pont most jön ez is. (Tűnődve) Tudna valamit? Megszagolt volna valamit? De el fogom küldeni. Nem, ezt csak én akarom látni, ami itt lesz, azt csak én akarom látni!

(Első koldus előrejön, szembeül a Másodikkal, mint aki régi, megszokott helyét foglalja el, s mint begyakorolt szer-

tartásban, úgy kezdik el a szöveget, mintha a templomba menőknek mondanák, akik persze nincsenek sehol, s mintha mindig is így mondták volna.)

ELSŐ KOLDUS: Rákóczi György, a mi nagyságos fejedelmünk végre belépett a Harmincéves Háborúba, ahova minket is magával vitt, hogy részesei lehessünk a nagy győzelemnek.

MÁSODIK KOLDUS: Bevettük Szatmárt, Tokajt és Kassát.

ELSŐ KOLDUS: Fővezérünk, Kemény János, már Nyitraig jutott velünk.

MÁSODIK KOLDUS: Jankaunál elpáholttuk a császári sereget.

ELSŐ KOLDUS: Úgy futottak, mint a nyúl! (*Saját szavaiktól s az emlékektől, mintha izgalomba jönne, izeg-mozog.*)

MÁSODIK KOLDUS: Mi pedig utánuk szaladtunk. (*Ő is most izgatott mozgással idézi a hadi emlékeket, Első koldus vele együtt, ez utóbbi hirtelen megtorpan s mint akinek eszébe jut.*)

ELSŐ KOLDUS: Hohó! *Allj meg, vándor!* Ma te vagy a császári sereg!

MÁSODIK KOLDUS: Nem igazság! A tegnapi is én voltam! Most te következel! Ma te vagy a soros: te futsz előttem!

ELSŐ KOLDUS: Pontosan emlékszem, hogy a tegnapi én voltam a császári sereg, úgyhogy én most a Rákóczié leszek!

MÁSODIK KOLDUS: Veled nem diskurálok. Az okosabb enged. Gyere! („*Futni*“ kezd, *Első követi „harci üvöltéssel“; ez így megy egy kis ideig, míg bele nem fáradnak.*)

ELSŐ KOLDUS (*líhegve megáll, leverten*): De Spielbergnél Ferdinánd császár cselét szőtt ellenünk.

MÁSODIK KOLDUS (*ugyanaz a játék*): A török portát féltékennyé tette győzelmeinkre. A török nem nézte jószemmel diadalainkat, mert nem szeretik az olyan alattvalót, amelyik külön csatát vív.

ELSŐ KOLDUS: Így hát a török megparancsolta Rákóczinak, hogy fejezze be a harcot.

MÁSODIK KOLDUS: Mert a török jobban szerette, ha az a gyenge német a szomszédja, mint ez a mi erős fejedelmünk...

ELSŐ KOLDUS: A mi erős fejedelmünk, aki szövetségben áll a franciákkal meg a svédekkel is...

MÁSODIK KOLDUS: Így aztán mit volt mit tenni, fejedelmünk Linzben békét kötött Ferdinánddal.

ELSŐ KOLDUS: De még milyen békét! Hát először is: megerősítették a régi szerződés pontjait, ezt én is így tettem volna, és a kálomista jobbgyok vallásszabadságát megint kimondták...

MÁSODIK KOLDUS (*bólogat*): Én is hasonlóképpen cselekedtem volna, ha a helyében vagyok. *Cuius regio — eius religio? Cuius? Kuss!* Vége már annak az időnek, hogy: akié a birtoklás, azé lesz a hitvallás! Azt is jól tették, hogy visszaadták a kálomisták elvett templomait.

ELSŐ KOLDUS: Ha a jobbgyok ragaszkodik a vallásához, a földesura ne kényszeríthesse visszatérni a régi hitre! Szóval, edt mind jól tették.

MÁSODIK KOLDUS: A béke nem volt rossz, de hát békében mégsem lehet kergetni a császári sereget! Ezt a békét én másképp kötöttem volna meg. Úgy, hogy béke is legyen, oszt verjük is a császáriakat!

ELSŐ KOLDUS: De a töröknek nem volt inyére, hogy kergessük a császáriakat!

MÁSODIK KOLDUS: Megsajnálta a török szultán Habsburg uramékat, hogy úgy futnak előlünk (*kicsit még mindig líheg*), hogy csak úgy líhegnek bele!

ELSŐ KOLDUS: Megfosztottak győzelmeinktől.

MÁSODIK KOLDUS: Pedig hogy úztük őket!

(*Kis csend*)

ELSŐ KOLDUS: S most itt kell ülni.

MÁSODIK KOLDUS: Diadalok nélkül, a futó ellenség látványa nélkül.

ELSŐ KOLDUS: A torony előtt.

(*Távoli harangszó*)

MÁSODIK KOLDUS: S hallgatni, hogy harangoznak.

(*A harangszó megszűnik, most egy lepelbe burkolt ember siet be, majd fel a lépcsőkhöz.*)

ELSŐ KOLDUS (*észreveszi, utána kiabál*): Segítse kelmed a szegény szerencsétlent, akit megfosztottak a győzelmeiktől!

MÁSODIK KOLDUS: Az árvák istene segítse meg azt, aki az ő szívében kegyes a háború rokkantjai iránt. (*Legyint*) Ma nem lesz szerencsénk!

(*Kis csend*)

ELSŐ KOLDUS: Ma hiába játszottunk.

MÁSODIK KOLDUS: Hiába. Kár is itt az időt pocskolni. Az idődet.

ELSŐ KOLDUS: Pedig a tegnapi szép közönségünk volt. Mint mindig. A tegnapi meg egyenesen paradicsom volt.

MÁSODIK KOLDUS: Hullott az ölünkbe a picula. Tegnap. De nem mindig pap-sajt. Bizony. Igaz, hogy röhögtek is rajtunk eleget. Nem mondom, én is röhögnek magamon, ha én látnám, hogy egy ilyen szerencsétlen nyomoréknak van kedve, mint egy gyereknek, győzelmes-dit játszani. Te nem röhögnél?

ELSŐ KOLDUS: De igen. *(Hirtelen)* Nem figyelted? Azért nem röhög mindenki, igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Hát én se röhögnék, ha két ép egészséges lábom állva látnám magamat onnan fentről — itt lent lábatlanul; nem röhögnék én, hogy a lábom előtt két lábatlan háborúsdít játszik, csak azért, hogy engem nevetessen. Nem röhögnék én, nem bizony.

ELSŐ KOLDUS: De olyan is van, aki röhög. Ha megfizeti — röhögjön. Nem igaz?

MÁSODIK KOLDUS: Az már igaz. Én is röhögnék magamon, ha megfizetném. ELSŐ KOLDUS *(felocsúdik)*: Te... Te mindig egyebet mondasz...

MÁSODIK KOLDUS *(sóhajt)*: Mert mindig egyebet kérdezel.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt. De ma nem úgy néz ki, hogy lesz közönség. Te azt hiszed?

MÁSODIK KOLDUS: Nem. Ne reménykedj. *(Sunyin)* El kéne innen menni máshova.

ELSŐ KOLDUS: Lassan elfelejtjük a szerepet. Ha nincs közönség, elfelejtjük a szerepet.

MÁSODIK KOLDUS: Minek? Ha nem lenne Isten — elfelejtkezne imádkozni?

ELSŐ KOLDUS: Pedig mennyit tanultuk, míg a fejünkbe ment. Azért elég nehéz szöveget mondunk. *(Most kap észbe, hogy a másik mit kérdezett.)* Amíg van ima, Istennek is kell lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Na csak reménykedj. *(Körülnéz)* Ma itt nem lesz közönség. Én mondom neked. Látod, mind felmennek oda. *(Felbök a toronyra.)*

(Apró szünet)

ELSŐ KOLDUS: Az, aki felment, a harangozó volt?

MÁSODIK KOLDUS: Az nem lehetett, mert már azelőtt harangoztak.

ELSŐ KOLDUS: Akkor ki volt?

MÁSODIK KOLDUS: Lehet, hogy a pap.

ELSŐ KOLDUS: A pap nem lehetett, mert az öreg, és nem mászik a toronyba.

MÁSODIK KOLDUS: Akkor valami bolond.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt mondtad, hogy bolond?

MÁSODIK KOLDUS: Azt.

ELSŐ KOLDUS: Ha bolond, miért mászik a toronyba?

MÁSODIK KOLDUS: Miért? Mit tudom én.

ELSŐ KOLDUS: Hogy nézze a tájat?

MÁSODIK KOLDUS: Ha egyszer bolond, mászhat a toronyba is. Nem igaz?

ELSŐ KOLDUS *(elmereng)*: Mikor kicsi voltam, én is felmásztam egyszer a toronyba. Megfogtam a harangkötelet is.

MÁSODIK KOLDUS: Meg se tudtad mozdítani, mi?

ELSŐ KOLDUS: De nem ám!

(Most egy másik, lepelbe burkolt ember siet fel a toronyba.)

MÁSODIK KOLDUS *(utána)*: Segítse a szegény szerencsétlent...

ELSŐ KOLDUS: A győzelmes Harmincéves Háború rokkantját.

(Amikor az alak eltűnik, Második koldus kiköp.)

MÁSODIK KOLDUS: Ott érted is véreztünk, te gyalázatos!

ELSŐ KOLDUS: Ezt hiába mondd neki, itt. Aki egyszer oda felment, annak te itt lenni hiába mondd.

(Kis csend, bámulnak utána.)

MÁSODIK KOLDUS: Ez mintha a pap lett volna.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is úgy látszott. Mert lassabban járt.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS: Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy mondom. El kén menni. Nem úgy néz ez itt ki, mint ahol istentisztelet lesz. *(Többértelműen)* Rossz idők elébe nézünk. Sőtét idők elébe.

ELSŐ KOLDUS: Na, akkor elmegyünk? Más templom előtt még kaphatunk valamit.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél. Én még ücsörgök egy kicsit. Pihenek.

ELSŐ KOLDUS: Na még én is ülök egy percet, aztán megyek.

MÁSODIK KOLDUS: Ez biztos a pap volt. S ha ez oda felment, nemigen megy a szószékre.

ELSŐ KOLDUS *(elgondolkozik)*: Minek mehetett fel?

MÁSODIK KOLDUS: Valami elromolhatott.

ELSŐ KOLDUS: A harang? Az szólt. Az nem romolhatott el, mert szólt.

MÁSODIK KOLDUS: Felmehetett a harangozó után. Hogy ne harangozzon többet. Mert ma itt nem lesz istentisztelet.

ELSŐ KOLDUS: Nagyon biztos vagy te benne, hogy nem lesz. Ezt te tudod valahonnan.

MÁSODIK KOLDUS: Hát én biztos is vagyok benne, hogy nem lesz.

ELSŐ KOLDUS: Mert tudod?

MÁSODIK KOLDUS (*kitérően*): Biztos vagyok benne.

ELSŐ KOLDUS: Akkor minek nem mész el?

(*Kis szünet*)

MÁSODIK KOLDUS: Én el is mehetek. (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Várj, én is megyek veled.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél te is egy más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS: Ezt minek mondod?

MÁSODIK KOLDUS (*mintha kicsit ingerülten*): Keresse meg ki-ki a maga templomát. (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Hát eddig... eddig nem mindig együtt mentünk?

MÁSODIK KOLDUS: De igen...

ELSŐ KOLDUS: S most minek nem?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... mert... lassan mozog, én meg sietek! (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS (*szinte kétségbeesetten*): Várj, ne hagyj itt egyedül ez előtt a torony előtt.

MÁSODIK KOLDUS: Menjél máshova.

ELSŐ KOLDUS: Ne küldjél el! Itt meg nem maradok egyedül. Itt harangoznak, de nem lesz istentisztelet. És mindenfélék mennek a toronyba, és nem tudom, hogy kik.

MÁSODIK KOLDUS: Na látod, akkor menj el. Ha te is látod, hogy nem lesz istentisztelet, menj el. Menj más templomhoz.

ELSŐ KOLDUS (*ráméred*): Te... te egyedül akarsz maradni! Minek akarsz te itt egyedül maradni?!

MÁSODIK KOLDUS (*tetteti a közömböst*): Én mindig idejárom.

ELSŐ KOLDUS: Én is.

MÁSODIK KOLDUS: De én ma hamarabb jöttem.

ELSŐ KOLDUS: De nem mindig egymás mellett szoktunk kéregetni? Eddig sose szóltál semmit, mindig te hívtál magaddal!

MÁSODIK KOLDUS: De ma nem hívtalak.

ELSŐ KOLDUS: Nekem is jogom van itt lenni. Én is nyomorék vagyok, mint te, én is kergettem a császáriakat, mint te. Én is kálomista vagyok, mint te. Akkor te nekem meg nem tilthatod, hogy én a saját templomom előtt kolduljak.

MÁSODIK KOLDUS: Saját templomod? Hogyhogy a saját templomod?

ELSŐ KOLDUS: Hát nem? *Kálomista* templom előtt *kálomista* koldus vagyok.

MÁSODIK KOLDUS: És én mi vagyok? Én tán *katolikus* vagyok?

ELSŐ KOLDUS: Ez az! Te is velem egy hiten vagy. Te is koldulhatsz.

MÁSODIK KOLDUS: Még szép, hogy megengeded!

(*Most két leplek alak siet fel a torony lépcsőjén.*)

ELSŐ KOLDUS (*feléjük*): Segítsetek! Értetek is véreztünk! Segítsetek!

MÁSODIK KOLDUS: Kisebb gondjuk is nagyobb annál! Nem látod, hogy ide mind fősvények járnak?!

ELSŐ KOLDUS: Akkor te miben reménykedsz? Azt mondd meg: akkor te miben reménykedsz?

MÁSODIK KOLDUS (*meghökkenve*): Én? Én nem reménykedem! Csak nézelődök.

ELSŐ KOLDUS: És nekem nem szabad?

MÁSODIK KOLDUS: Én ma elhatároztam, hogy nem fogok koldulni. Pi-henek.

ELSŐ KOLDUS: És én? Nekem nem lehet egy szabad vasárnapom?

MÁSODIK KOLDUS: Akkor ülj ott-hon!

ELSŐ KOLDUS: Nem ülök! Ott töltöm a vasárnapomat, ahol akarom!

MÁSODIK KOLDUS: Hogy engem bosszants, mi? Hát ezt érdemlem én tőled? Nem együtt véreztünk a Harminczéves Háborúban? Nem együtt kergettük az ellenséget?

ELSŐ KOLDUS: Ezt én is kérdezhetném tőled. Ha ez mind igaz, amit most mondasz, te minek nem úgy viselkedsz velem, ahogy illik? Minek akarsz engemet más templom elé küldeni?

MÁSODIK KOLDUS: Mert... (*elharapja a szót*) mert két dudás nem fér egy csárdában, azért nem!

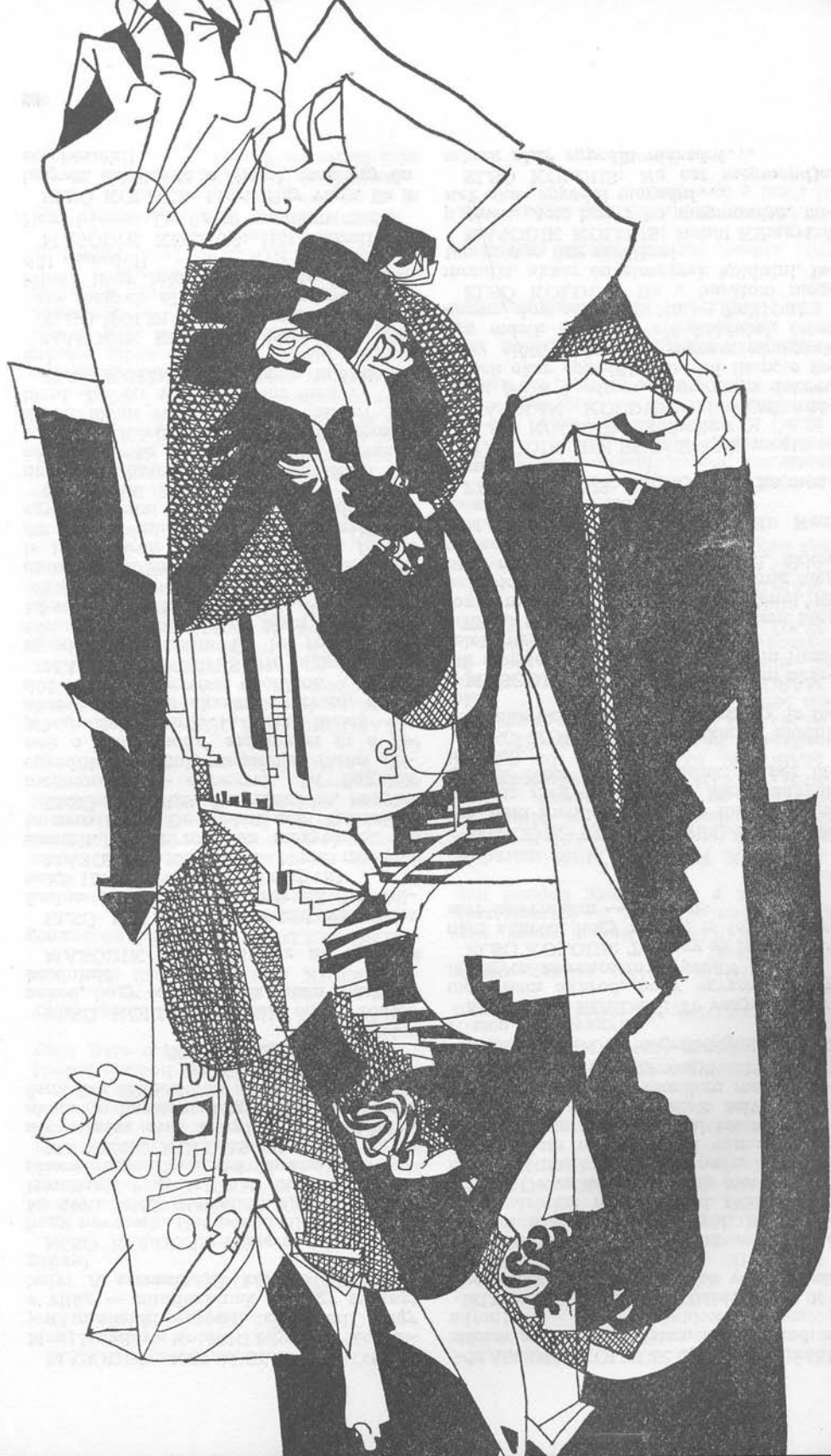
ELSŐ KOLDUS: Ezt én is kérdezhetlém az csárda?... Na most mit szólnál ahhoz, ha ezt szépen megmondanám a tiszteletes úrnak, ahhoz mit szólnál?

MÁSODIK KOLDUS: A tiszteletes úrnak? Ó, hát ez csak egy mondás volt. Te még ennyit se értesz... Ki is kacagna a tiszteletes úr.

ELSŐ KOLDUS: Azt majd meglátnánk. De látod, én nem mondom meg, pedig, ha olyan lennék, meg is mondhatnám. De nem vagyok olyan. Akkor te minek vagy olyan?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen?! Nem vagyok én semmilyen! Én elmegyek! Majd megunod te itt ülni egyedül! (*Indul*)

ELSŐ KOLDUS: Én is megyek!

MÁSODIK KOLDUS: Velem nem! Menj utadra! Koldulj egyedül. Kolduljon mindenki egyedül, ahol tud! Nagy a világ — mindenkinek jut egy seggnyi hely! A szerencsáját keresse ki-ki magában!

ELSŐ KOLDUS: A szerencsáját? Jön, hogy nevessek. Hát neked nincs istened? Mi ütött beléd? Hát mióta együtt járunk? Hát barát vagy te? Azt mondtad, a barátom vagy. Ez neked barátság?!

MÁSODIK KOLDUS: Ha most egyedül elmész más templom elé koldulni, akkor a barátom vagy! Ha nem, nem ösmerlek többet!

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Minek olyan fontos neked, hogy én elmenjek innen máshova koldulni?

MÁSODIK KOLDUS: Az az én dolgom.

ELSŐ KOLDUS: Ez neked valamiért fontos. Hogy egyedül maradj. De minek? Ha megmondod, elmegyek!

MÁSODIK KOLDUS: Nem mondok semmit. Akkor meg én megyek el, ha te nem mész. De többet nem ösmerlek!

ELSŐ KOLDUS: Én esküszöm, hogyha megmondod — elmegyek. Itt hagyjak egyedül. Boldogulj magadban! (Mint a kinek a „boldogulás“ szó szegét üt a fejébe.) Boldogulni... Mert biztos ezt akarsz. Egyedül akarsz... érzem, egyedül akarsz szerencsét próbálni.

MÁSODIK KOLDUS: Ne faggass, úgyse mondok semmit. De ha megmondanám: nem is hinnéd el. Mert hihetetlen. El se hinnéd, ha mondom!

ELSŐ KOLDUS: Elhiszek én mindent: csak mondd meg. De én már tenélküled is közel járok az igazsághoz. Ki fogom én találni mindjárt, minek akarsz te egyedül lenni kakas a szemétdombon.

MÁSODIK KOLDUS: Na... én ezt nem mondhatnám meg a tiszteletes úrnak, hogy te szemétdombnak nevezed ezt itt? (Körülmutat) Nincs a szemétdomb olyan rossz, mint a csárda? Na látod. De én sem mondom meg...

ELSŐ KOLDUS: Ki fogom találni. Ki én!

MÁSODIK KOLDUS: Azt soha!

ELSŐ KOLDUS: Kitalálom, s ha nem... nem megyek el addig, amíg meg nem látom, hogy minek akartál te itt egyedül maradni!

MÁSODIK KOLDUS: Hát maradj itti! Nem bánom. De úgyse mondom meg.

ELSŐ KOLDUS: Mert irigy vagy. Ez a helyzet. Inkább te is éhezél, csakhogy én se ehessek!

MÁSODIK KOLDUS: Igen, na: inkább nekem se adjon az Isten, csak neked se adjon!

ELSŐ KOLDUS: Hát barát vagy te? Nem vagy te barát, rosszabb vagy a császáriaknál!

MÁSODIK KOLDUS: Ezt nekem ne mondd. Mondjál rám kígyót, békát, de a császáriakat ne emlegesd. (Villanatnyi szünet) De tudom én, minek mondd ezt. Hogy hátha megbántasz vele, s akkor megmondom neked, miről van szó. Hát nem bántasz meg... Igen, rosszabb vagyok, mint a császáriak, s mivel rossz vagyok — hát nem mondom meg. S tudod miért? Mert irigy vagy!

ELSŐ KOLDUS (megrökönyödve): Én? Hiszen az te vagy!

MÁSODIK KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarod, hogy egyszer nekem is legyen szerencsém: egyedül!

ELSŐ KOLDUS: Te vagy az irigy, mert nem akarod, hogy nekem is legyen egyszer szerencsém — teveled!

(Szünet)

MÁSODIK KOLDUS: Hiába is reméled, nem mondom meg. De ha megmondanám: meg is ijednél. Mert nagyon ijesztő. Nem tudnál aludni. Félnél állandóan.

ELSŐ KOLDUS: Nem akarok aludni, meg akarok ijedni. Félni meg így is félek.

MÁSODIK KOLDUS: De én nem akarok megijeszteni. Reménykedj, nem ijesztelek meg!

ELSŐ KOLDUS: Én reménykedem. Meg fogod mondani. Mert nincs mit tenni. *Ki kell mondani.* Addig maradok, amíg meg nem mondd. S ha megmondod, akkor elmegyek.

MÁSODIK KOLDUS (rámered): Nem mész te el, csak mondd!

ELSŐ KOLDUS: Elmegyek én, ha mondom!

MÁSODIK KOLDUS: Esküdj meg!

ELSŐ KOLDUS: Esküszöm!

MÁSODIK KOLDUS: Mondjad utánam: *Ha a barátom megmondja nekem, minek akar egyedül maradni itten, a torony előtt, akkor én rögvest elmegyek egy másik templom elé koldulni, Isten engem úgy segítjen!* Na — halljam!

ELSŐ KOLDUS: Ha a barátom megmondja, akkor én elmegyek koldulni, Isten engem úgy segítjen!

MÁSODIK KOLDUS: Hohó! Kihagyta a javát. Azt, hogy: *ha megmondja, minek akar egyedül maradni...*

ELSŐ KOLDUS: *Ha azt megmondja, minek akar egyedül maradni...*

MÁSODIK KOLDUS: ...akkor én abban a minutában elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

ELSŐ KOLDUS: Akkor én rögvest elmegyek egy másik templomhoz koldulni.

MÁSODIK KOLDUS: Így mondjad: Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS: Azelőtt azt mondtad, hogy rögvest.

MÁSODIK KOLDUS: Milyen jól emlékszel! De most így mondjad, mert én így akarom!

ELSŐ KOLDUS: Na jól van, na: Abban a minutában elmegyek.

(Szünet, Második koldus gyanakvóan firkészi, vajon igazat mondott-e.)

ELSŐ KOLDUS: Na, mondd vagy nem mondd?

MÁSODIK KOLDUS: Milyen sürgős neked, hallod?

ELSŐ KOLDUS: Nekem nem sürgős, csak nem szeretem, ha kiszekírozzák a lelkeket, s azután meg hoppon maradok.

MÁSODIK KOLDUS: Mitől maradnál hoppon? Te (gyanakvóan nézi), te mégis csak reménykedsz valamiben. Miben reménykedsz te tulajdonképpen?

ELSŐ KOLDUS: Hogy megmondod.

MÁSODIK KOLDUS: Es ha én azt mondanám, hogy ne reménykedj?

ELSŐ KOLDUS: Azt nekem megtiltani nem lehet.

MÁSODIK KOLDUS: Na, ha megmondod, minek érdekel téged az, hogy én megmondjam — akkor megmondom.

ELSŐ KOLDUS: Nem érdekel engem, csak tudni akarom.

MÁSODIK KOLDUS: Csak úgy, mi?

ELSŐ KOLDUS (szemrebbenés nélkül): Csak úgy. Na, mondd vagy nem?

(Szünet)

MÁSODIK KOLDUS (látszik végül is elhatározta magát, lassan a torony felé fordítja fejét, felbök): Ott...

ELSŐ KOLDUS: Mi van ott?

MÁSODIK KOLDUS: Csak lesz.

ELSŐ KOLDUS: De mi lesz, azt mondd nekem.

MÁSODIK KOLDUS: De elmész. Abban a minutában.

ELSŐ KOLDUS: El, el, csak mondjad már.

(Kis szünet, mereven nézik egymást.)

MÁSODIK KOLDUS: Le fognak valakit lökni a toronyból.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: A toronyból?

MÁSODIK KOLDUS: A toronyból.

ELSŐ KOLDUS (fejével felbök): Onnan?

MÁSODIK KOLDUS: Onnan.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: Hát az ki van zárva.

MÁSODIK KOLDUS: Már hogy lenne kizárva. Na, érdemes, hogy mondjon neked az ember valamit. Könyörögsz, hogy mondják meg az igazat, s ha megmondják, nem hiszed el. Mondtam, hogy nem fogod elhinni! Ilyen ember vagy te!

ELSŐ KOLDUS: Te ezt honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Nem elég, hogy tudom?

ELSŐ KOLDUS: Mondd meg, hogy honnan, s akkor elhiszem.

MÁSODIK KOLDUS: Erről nem volt szó.

ELSŐ KOLDUS: Akkor nem hiszem el, s nem megyek sehova.

MÁSODIK KOLDUS: Hát ember az ilyen? Adom a kisujjam, s már kéne neki az egész kezem. Ha meg a kezem adom, már a karomért nyúlkál. Hát hova jutunk így? Ha hiszed — hiszed, ha nem — nem. Ez lesz. Le fognak onnan vetni egy embert.

ELSŐ KOLDUS (makacsul): Honnan tudod?

MÁSODIK KOLDUS: Koldultam a nagyságos fejedelem palotája előtt. Két nagyúr beszélt, de már a deákok is híresztelik, én meg elcsíptem a szavukat.

ELSŐ KOLDUS: Nem is mondtad, hogy a palota előtt is szoktál koldulni.

MÁSODIK KOLDUS: Hát most már mindent megmondjak? Az asszonyt is azért kergettem el, mert mindent akart tudni.

ELSŐ KOLDUS: S ott... hagyják az embert?

MÁSODIK KOLDUS: Van, mikor hagyják. Csak mikor jön a főkapitány vagy a hoppmester úr, akkor iszkolni kell, mert elűzetnek a szolgálkakkal.

ELSŐ KOLDUS: Pedig ők is harcoltak a Harmincéves Háborúban. Velünk.

MÁSODIK KOLDUS: Emlékszik az már arra, azt hiszed? A katona addig katona, amíg ép, addig kell nekik. Még a koldust is jobban szeretik, ha egészséges.

ELSŐ KOLDUS: Szóval, ezt te hallottad... hogy onnan egy embert...

MÁSODIK KOLDUS: Igen, hallottam. Ezzel a két filemmel.

ELSŐ KOLDUS: Azt is hallottad, hogy ki az az ember?

MÁSODIK KOLDUS: Hallottam. De én nem ösmerem. Te se.

ELSŐ KOLDUS: Azt te nem tudhatod. Én fejevári vagyok, én ösmerhetem.

MÁSODIK KOLDUS: Amiért fejevári vagy, attól még nem ösmerheted. Most már te azért mindenkit ösmersz?

ELSŐ KOLDUS: Fejevári vagyok, és koldus, így hát mindenkit ösmerhetek a városból. Hogy hívják?

MÁSODIK KOLDUS: Várjál csak. Úgy hívják, hogy Apáca... igen, Apáca...

ELSŐ KOLDUS: Hát akkor nem egy embert dobnak le, hanem egy fehérceledet. Biztos boszorkánykodott.

MÁSODIK KOLDUS: Előbb én is azt hittem, hogy egy apácát, aki boszorkánykodott, de aztán meghallottam, hogy még van egy neve: úgy hívják, hogy Apáca János.

(Apró szünet)

ELSŐ KOLDUS (diadalmasan): Na látod, hogy nem tudsz te semmit! Én meg tudom. Így már tudom. Nem Apáca János az, hanem Apáczai Cseri János.

MÁSODIK KOLDUS (szinte elálmélkodik): Te... neked igazad van! Így hívják pont, biztos! Így hallottam, pont így hívják. Honnan tudod te ezt?

ELSŐ KOLDUS: Nem mondtam, hogy fejevári vagyok, és koldus?

MÁSODIK KOLDUS: Oszt ki ez, miféle ember?

ELSŐ KOLDUS: Hát, ez egy nagy tudós. Mikor megjött Hollandiából, adott nekem egy egész ezüstöt.

MÁSODIK KOLDUS: Bolond vagy te. Annyit még a nagyságos fejedelem is ritkán ad.

ELSŐ KOLDUS: Mert fősvény... volt az apja. De ez adott. Nem hazudok, na, egy egész ezüstöt!

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor biztos ezer' dobják le. (Nevet) Mit kerest ez Hollandiában?

ELSŐ KOLDUS: Tanító volt, vagy eféle. Vagy ott tanult, nem tudom pontosan. De hazajött Erdélybe, mert honvágya volt. Így mondják...

MÁSODIK KOLDUS: Honvágya... egy kis toronyra? Mi? (Megint nevet, rekedtes nevetéssel, elhallgat, majd óvatosan.) Szóval, ilyen ember. Hát én azt mondom, ha túl jó lenne, nem dobnák le. Akármilyen izgága is a mi nagyságos fejedelemünk, de azért csak úgy semmiért nem dobatná le.

ELSŐ KOLDUS (átveszi a hangot): Hát gondolom én is. A mi nagyságos fejedelemünk igazságos ember.

MÁSODIK KOLDUS: Istenfélő ember a mi nagyságos fejedelemünk. Nemigen

dobatná le hiába! (Körülpillant, hangozban megismétli.) A fejedelem igazságos ember!

(Most egy árnyék-alak halad el, felmegy a lépcsőkön, a koldusok látják, elég hangosan egyszerre mondják.)

MINDKETTEN: Igazságos ember a mi nagyságos fejedelemünk, nem dobatná az le hiába.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Lehet, hogy boszorkánykodott. Azért.

MÁSODIK KOLDUS: Mondom, hogy nem apáca ez, hanem férfiember. Hisz te is tudod.

ELSŐ KOLDUS: Hallottam én már olyan boszorkányról is, aki ember volt. Egy ilyen nagy tudós a végén azt hiszi, többet tud, mint maga a nagyságos fejedelem. Meg a püspök urak. A végén még Istennél is többre tartja magát.

MÁSODIK KOLDUS: Na, akkor azért dobják le Isten tornyából.

(Harangoznak, majd csend.)

ELSŐ KOLDUS: Nem ebben a toronyban harangoznak.

MÁSODIK KOLDUS: Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS: Nem. Máshol harangoznak.

ELSŐ KOLDUS: Vajon azért?

MÁSODIK KOLDUS: Azért.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Te számoltad, hányan mentek fel?

MÁSODIK KOLDUS: Hova?

ELSŐ KOLDUS (felbök): Oda.

MÁSODIK KOLDUS: Hát ment egyszer... egy ember. Legelőbb. Azután kettő.

ELSŐ KOLDUS: Nem. Azután az ment, akire azt mondtuk, hogy a tiszteletes úr.

MÁSODIK KOLDUS: Igaz. Utána ment a kettő.

ELSŐ KOLDUS: S aztán megint egy. Az összesen...

MÁSODIK KOLDUS: Öt.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: De le még nem jött egy se.

(Kis csend)

MÁSODIK KOLDUS: Az első lehetett... Ki lehetett az első?

ELSŐ KOLDUS: Az első lehetett ő. Akit dobnak...

MÁSODIK KOLDUS: Az nem lehet. Őt nem engedhetik *egyedül*. Oda.

ELSŐ KOLDUS: Akkor a második volt.

MÁSODIK KOLDUS: Nem megismer-tük? Az a tiszteletes volt.

ELSŐ KOLDUS: Akkor az a kettő, aki azután jött. Az egyik közülük.

MÁSODIK KOLDUS: Az már meg-lehet. Az egyik volt az őr, aki vitte, hogy meg ne szökjön, a másik meg ő.

ELSŐ KOLDUS: S aki utoljára jött?

(Kis csend)

MÁSODIK KOLDUS: Az lehet, hogy az, aki ledobja?

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Azt nem egyedül csi-nálja.

MÁSODIK KOLDUS (*megborzong*): Mind?

ELSŐ KOLDUS: Ügylehet.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS: Ezt mi innen lát-ni fogjuk.

ELSŐ KOLDUS: Húzódjunk el.

MÁSODIK KOLDUS (*felméz*): Messze van az ablak.

(Kis csend)

ELSŐ KOLDUS: Nem szeretnék ott fent lenni.

MÁSODIK KOLDUS: Én se. (*Tétován*) Hogy onnan... ide... le... le... (*Meg-ültögeti a fadarabbal a földet.*) Akkor már jobb itt. S így. (*Igazít, fészkelődik.*)

ELSŐ KOLDUS (*felméz*): Bele fog fú-ródni a földre.

MÁSODIK KOLDUS: Van, aki a leve-gőben meghal.

ELSŐ KOLDUS: A szíve?

MÁSODIK KOLDUS: Az. Meghasad.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS: Na látod, jobb, hogy megmondad az egészet. Én féltem vol-na egyedül egy titokkal. Kettesben ve-le — féltem volna. Jobb, hogy megmond-tad.

MÁSODIK KOLDUS (*ingerülten*): Jobb, jobb, de nem tudod, hogy én mit akar-tam... látod, mégse mész el! Nem tu-dod, hogy én mit akartam! Egy nagy dol-got akartam én! Megigérted, oszt mégse mész el!... (*Csendesen*) De most már ne is menj. (*Mintha sötétebb lenne.*) Most, hogy ez a titok nálad is van, most hogy megosztottam, most hogy tudom, hogy

titok volt... Félek. Amíg én tudtam — csak magamat féltettem. Most már té-ged is.

(*Az itt következő szövegrészeket mind-ketten általában halkabban mondják, oly-kor szinte suttogva, máskor felerősödik a hang, felizzik, de sohasem túl hangosak.*)

ELSŐ KOLDUS: Annyi halált láttam. Ilyet még úgyse. Elmondom az unokáim-nak is. Én láttam... megmondom nekik... én vagyok az, aki látta... ezzel a két szememmel láttam. Én vagyok, én leszek: a szemtanú. És a világ szereti a szemtanúkat. Jól bánik a világ a szem-tanúkkal.

MÁSODIK KOLDUS: Látom, most már úgyse mész el. Ne is menj. Maradjál itt Velem. Most már megmondom, mit akar-tam. Elmenni az emberekhez, elvinni a hírt. Ilyenkor az emberek nagyon halá-sak. Sokan is jönnek. Ilyenkor az em-berek nem fukarok. Érted? *Nem fukar az ember, ha látja a halált. Mert megbor-zong és adakozik.* Mert magára gondol. Az életére, a halálára. Ilyenkor halás an-nak, aki azt mondja neki: gyere és lásd, mivé lehetsz. Ilyenkor félnének nem ad-ni. Lenne, aki sokat adna. Mert ijedtében mélyebbre nyúlna a zsebébe. Lenne, aki hányna az iszonyattól, s ilyenkor az em-ber szíve máson is megesisik. Lenne, aki a rémülettől összevizelné magát vagy még-több. Ilyenkor elgyengül az ember, s ha elgyengül — lágyul a szíve is. Érted? So-ha életemben nem lehetett volna úgy te-le a tarisznyám, mint most. Először lehe-tett volna igazán tele! A temetés a kol-dus Paradicsoma! És ez több, mint egy temetés. Ez temetés is, meg história is! Itt a báméskodók, akik csak nézik, azok is meghalnak egy minutára, akik a szájukat tájtják, azok is alázuhannak egy hangya kis időre vele együtt, aki jön lefelé, on-nan a toronyból. Itt a két szemükkel lát-hatják azt az egy halált: nemcsak a le-szegezett koporsót hozzák elébük, hanem egy élő embert, egy ép egészséges em-bert látnak, láthatnak... egy nagy em-bert... aki meghal előtük, épp itt előt-tük... most... S majd mondhatják: mi láttuk őt meghalni... (*Mintha fohász-kodna*) Istenem, egy életre megteríthetted volna az asztalomat, egy egész életre fel-tarisznyálhattad volna a te szegény kol-dusodat! Amen.

(Csend)

ELSŐ KOLDUS (*megborzong*): Nem jó, amit mondasz. Nem jó, mert jobb, ha nem szólok senkinek, s csak *mi látjuk*.

Igy minden házba meghívnak majd bennünket, mert csak mi láttuk... akik csak ők látták, nagyon kapósak: hívják őket, hogy elmeséljék, hogy volt, mint volt. S a házak sosem fogynának ki. Mert mindig új lakók születnek, a nevendék gyermek felnő, s ő is hallani akarja, hogy esett meg a história. Ez a halál mindig új lesz valakinek. És mi csak járnánk világ végéig a házakat, ahol bizonyára dúsan megvendégelnének bennünket, és mindig elmondanánk, hogy történt egy nagy ember halála. *(Kis szünet)* Nem, nem szabad mondani senkinek. Csak mi lássuk ezt a halált! Az, hogy mi láttuk őt — ez lesz a mi vagyonunk, örökségünk: mi láttuk őt meghalni! Ő, azt hiszed, akik ott voltak az Olajfák hegyén, és látták Őt meghalni — nem az Ő halálából élnek mostanáig? Mert elmesélték a fiúknak, hogy ők látták Őt meghalni. Azok meg elmondták a fiaiknak, hogy látták azt, aki látta Őt meghalni, ott az Olajfák hegyén. S így a végtelenségig... Így éltetett az a halál... Nem, nem szabad ennek a halálnak a szerencséjét eldobni magunktól!... Nem! Meglátod, ez a halál a mi jövőnk lehet. Meglátod: ez a halál a mi jövőnk lesz! Nem szabad elmondani, titkolni kell, mi tudjuk csak, s akkor ez a tudás lesz a kincsünk mindörökre.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS *(az iméntieknél hangosabban mondja)*: Nem jó. Nem jó, amit mondasz. Azt hiszed, hogy nem csődít ide a fejedelem minden népséget, hogy lássák: így jár, aki Istennél is többre tartja magát. De igen. A nagyságos fejedelemnek tanúkra van szüksége, akik látják, hogy meghal az, aki ellenszegül. Mert ha sokan látják, hogy meghal, azt is vélni látják, hogy miért hal meg. Ha látják, hogy a fejedelem elítél egy bűnöst, az emberek, mikor meghalni látják ezt az embert, azt hiszik, hogy magát a bűnt is látták, amit elkövetett. Mert ilyenek az emberek. *(Megrázza a fejét.)* Nem jó, amit mondasz. A nagyságos fejedelem azt akarja: lássák minél többen, milyen sors vár arra, aki nem fogad szót neki. Hogy senkinek ne legyen kedve ujjat húzni a nagyságos fejedelemmel. Épp ezért minden ember Fejérvárról ide fog csődülni. Ne reménykedj! Nincs miben. Ezt, komám, nemcsak mi fogjuk látni. De...

ELSŐ KOLDUS: De?

MÁSODIK KOLDUS: De megelőzhetjük a hírt. Mielőtt a fejedelem szétkürtölteti, mi már rég elvihetjük minden

házba. S ezért a megelőzésért is hálásak lesznek az emberek bizonyára. Aki hamarabb tudja a hírt — hamarabb tud más-képpen élni. Űgy, ahogy éppen a friss hír szerint kell. Érted? Aki hamarabb tudja, hogy vihar lesz, van ideje becsukni az ablakokat vihar előtt. Érted? És hálásak is lehetnek majd nekünk, mert épp ők behúzódhatnak a kuckóba, s ki se bújnának addig, míg el nem múlt a vihar, míg ki nem süt a nap. S akkor meglátják, hogy a sík mezőn van egy fekete ember a földön, szénből egy ember, aki az összes villámokat magába szívta, ott fekszik egy vakondtúráson, de az igazából nem vakondtúrást, hanem a villámok helye, tölcseré, ahova a villám tüze befolyik, amit az a szénből való ember kikapart, hogy a villámok rajta át fészket rakhasanak a földbe... S akkor az emberek kijönnek a sík mezőre, vállukra veszik azt a szénből való embert, aki a villámokat belekaparta a földbe, és eltemetik, és szoltárokat énekelnek. Érted? Hálásak lesznek nekünk, mert megmutatjuk nekik az embert, aki a villámokat a földbe kaparja! Aki magára vállalja a villámokat! Gyere! Menj! Én északra megyek vinni a hírt, és keletre.

ELSŐ KOLDUS: Én meg nyugatra és délre.

(Csend)

MÁSODIK KOLDUS *(teljesen józan hangon)*: Hogy megtudja mindenki Gyulafejérvárban: milyen sors vár Apáczai Cseri Jánosra, mert nem fogadott szót vagy Istennek, vagy a fejedelemnek!

ELSŐ KOLDUS *(szintén)*: Hogy két rokkant, üres tarisznyájú katona, két, valaha erős, dúsz győzelmelet látott koldus vigye először a hírt az embereknek, hogy féljenek másképp élni, mint ahogyan kell!

(Két irányba el)

(A szín egy darabig üres, hirtelen jobboldalon be egy ember sietve, most a lépcsőn jön le Doby tisztelőt, lent találkosnaks.)

KERESZTÚRI: Igaz a hír?

DOBY: Igaz.

KERESZTÚRI: De Keresztúri Pál akár-milyen ember is volt ott a vitán, csak harcolt. Akkor ott nem, de utána.

DOBY: Adja Isten, hogy sikerült volna neki. Jó hírt hozott?

KERESZTÚRI *(kitér)*: Minden, Istent igazán szerető református azt szeretné. Nagy volt a tét. Hol van János? Tehát így z a hír, hogy?...

DOBY: Igen. Ott van. Fönt.

KERESZTÜRI: Egyedül?

TISZTELETES: Már többször nem hagyták egyedül.

KERESZTÜRI: Akkor... én se hagyom egyedül. Jöjjön.

(*Indulnak fel a lépcsőn*)

F ü g g ö n y

MÁSODIK FELVONÁS

A fejedelmi palota egyik terme. Berendezve: korhűen vagy tetszés szerint. A háttérben alulról fel — menedékesen elvesző — széksor. Csak az első egy-két sorban ülök arcát lehet látni. A többieket akár „káposztafejeknek” is vélhetjük. Egyedül a Diák arca fog kiemelkedni majd közülük. A többiek nem hajtják le fejüket, nem is emelik fel, arcukon nem tükröződik sem unalom, sem érdeklődés. Baloldalt kis emelvény, rajta díszes szék. Ezen ül majd a fejedelem. Középen egymástól három-négy méter távolságra két kis emelvény, amolyan „szellemi ringeléség”, amelyen Basirius és Apáczai áll majd.

KERESZTÜRI (jobbról be, megáll, visszafordul, nekitámaszkodik a bejártnak, úgy beszél a másikhöz, aki még kint van): Ne vegye fel a kesztyűt, János! Itt nem babra, itt vérre megy a játék. Ne támadjon és ne védekezzék. Minél többet beszél, annál rosszabb lesz magának. Ősmerem a vérét, mennyire lobban. Basirius pedig ravasz, és a fejedelem hallgat rá. Kérem, ne vitatkozzék. Vérre megy a játék!

APÁCZAI (*lassan belép, megáll, a széksorok felé néz*): Csak azt tudnám, hogy kik ezek. Ezeket itt elől még ősmerem, de akik hátul vannak, talán egyet sem láttam közülük soha. Kik ezek? Tanároknak nem tanárok, papoknak nem papok. Begyűjtötte őket Basirius, hogy legyen hátvédje? Keresztúri uram sem tudja, kik ezek?

KERESZTÜRI: Nem tudom én sem, de elég sokan vannak. Jöjjön. Jöjjön, mert jönnek. (*Leülnek az első széksor jobbszélére.*)

UDVARMESTER (*be*): Jön a mi kegyelmes urunk, II. Rákóczi György fejedelem!

(*Kis csend*)

(*Mindenki feláll a széksorokban, a fejedelem bejön, Csulai püspök és Rhédey főkapitány követik, Basirius hátrább marad.*)

II. RÁKÓCZI (*kezével üdvözlí a begyűlteket, székéhez megy, leül, utána mindenki, kis csend, minden szem rásegeződik*): Basirius mester, végezze be!

BASIRIUS (*fellép a „szellemi ringbe”, körültekint, látszik rajta, keresi a hatást*): Méltóságos és kegyelmes Urunk! Magas rendű Uraim! Nagytiszteletű tudós férfiak!

DIÁK (*felugrik a hátsó sorokban: fontos, hogy csakis az ő arca legyen*

nagyon kifejező, mintegy kiemelve a többiek kifejezéstelenségét): Hol vannak itt — egyet kivéve — a tudós férfiak!?

(*Meglepett csend.*)

BASIRIUS: Ki maga, domine?

DIÁK: Vagyok, aki vagyok, de tudom, mért gyűltek össze kendtek: hogy megbélyegezzenek egy nagy embert! Azt, akit a diákok jobban szeretnek, mint száz Basirius mestert együttvéve! S akit a mi ifjaink a nagyságos és kegyelmes Urunk, a fejedelem és vezető főrendi uraink után a legjobban szeretnek.

BASIRIUS (*a fejedelem felé*): Ki hozta ide ezt az ifjút? Én nyilván nem, mert ellenem beszél.

KERESZTÜRI (*felugrik*): Bocsásson meg, kegyelmes uram! (*A diák felé*) Őcsémuram, azonnal szedje a sátorfáját!

II. RÁKÓCZI (*leinti*): Hagyja, Keresztúri uram. (*A diákhoz*) Diák úr! Te mit keresel ebben a teremben? Ki hívott téged ide?

DIÁK: A lelkiismeretem hívott. Beszöktem a terembe, mert hallottam a Basirius mester viselt dolgairól, s nyilvánosan támadni készül Apáczai professzorunk ellen!

BASIRIUS: Megállj! Milyen viselt dolgokról beszélpsz?

(*A diák elillanni készül.*)

De nem úgy! Fogják meg, mert a váddal maradok!

DIÁK: Eljen a nagyságos fejedelem, a mi igazságtevő urunk!

(*Gyorsan el, hátul, de különösképp vele a széksorok is eltűnnek, kivéve az első kettőt.*)

(*Csend*)

BASIRIUS: Kegyelmes uram, én most a váddal maradok. Ki hívta ezt a diákokat ide? Ki hívta ezt ide!? (*Apáczai felé néz*) Magától kérdezem, professzor Apáczai!

APÁCZAI (*feláll*): Nyilván az hívhatta, aki azokat is ott, leghátul, akiket én szintén nem ismerek.

BASIRIUS: De ők bizonyára ismerik magát, ha idejöttek. Vagy talán csak nem Angliából jöttek, ahol engem ösmérnek jobban? Gondolja, professzor, hogy fizettem az útjukat idáig? Kérdezzük meg őket, hátha tudnak angolul. (*Odakiált*) Kik önök?! Tudnak önök angolul?

APÁCZAI: Ne fáradjon, professzor uram, biztosak vagyunk benne, hogy nem maga után jöttek. Olcsóbb lett volna nekik inkább el se engedni magát, semmint maga után jönni. De úgy látszik, könnyű szívvel engedték el ot-tani hívei...

BASIRIUS: Én a hazámat kényszerből hagytam el. Nem akartam egy levegőt szívni Cromwellékkel, a királygyilkosokkal, nézni, hogy szemem lát-tára ássák Anglia sírját!

APÁCZAI: És mert maga eljött, mester — most meg fogják ásni, mert maga eljött!

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram! Fékezze a nyelvét! Tudós embernek tudós vitát kell állni!

CSULAI: Úgy van! Érvei nincsenek, csak csipkelődni tud! Személyeskedni!

APÁCZAI: Mikor tagadtam én, hogy az én igazságom személyes, mert egy vagyok vele?

RHÉDEY: Ennyit egy katona is tudna, ehhez nem kellett Hollandiát járni.

BASIRIUS: Kegyelmes uram, egy bizonyos: nem miattam gyűltek be ide. (*Míntha gúnyosan*) Mert hiszen ő a népszerű ember, népszerűsége vetekszik (*enyhén körülmutat*) sokunkéval...

APÁCZAI: Ezt sose állítottam. De hogy magának, mester, ez igen fáj, az bizonyos. Avagy azt hiszi, hogy a diákjainak cukorfütyölőt adok, hogy ne járjanak a maga óráira? Mint ahogy mesgett, hogy nem mentek el...

BASIRIUS: Nem tagadom, volt egy-két eset, amikor nem jöttek az óráimra, de úgy látszik, nem az én tanaim vonzák őket.

II. RÁKÓCZI: Apáczai uram, maga mivel édesgeti őket?

APÁCZAI: Én nem tudhatom, kegyel-mes uram, de Basirius mester bizonyára ezt is megmondhatja.

BASIRIUS: Én ezt nem tudhatom, de azt látom, hogy valami olyasféle tuda-

mányra tanítja őket, amelyre én bizonyosan nem tudom tanítani! (*Gúnyosan*) Hiszen az ifjúság olyan fogékony — mindenre, ami nem éppen szigorú rend.

APÁCZAI: Én csakis a tudományt tanítom, semmi mást. De még mindég nem tudom, kik azok ott hátul.

II. RÁKÓCZI: Hagyja, professzor, ez nem a maga dolga. Lehet, hogy a maguk diákjai, lehet, hogy az én katonáim.

APÁCZAI: Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Folytassa, Basirius mester.

BASIRIUS (*kissé idegesen, ingerülten*): Már azt sem tudom, hol hagytam abba.

II. RÁKÓCZI: Ott hagyta abba, hogy beszélt az independensek háborgásairól.

BASIRIUS: Köszönöm, kegyelmes uram! (*Lélegzetet vesz*) Ott hagytam tehát abba, hogy kik az independensek. Azok, akik I. Károly angol királyt verpadra vitték, azok, akik Strafford lordot és Land érseket lenyakazták, independensek azok, akik királytól független egyházat és hatalmat akarnak, akik végül is királyt sem akarnak. Fellázadtak az epizkopális egyház ellen. Hogy ez miféle bajjal jár, azt megmutatták az angliai véres események. Jól mondta, annak idején Stuart Jakob: *Ha nincs püspök, nincs király!* Nagyon jól mondta, mert valamennyien tudjuk, hogy a püspök a király kenyere, és a király: a püspök itala!

CSULAI: Igaz beszéd!

RHÉDEY: Nem kell ehhez nagy oskola, hogy megértsük, ez így igaz! Nem jutunk angol sorsra!

II. RÁKÓCZI (*leinti őket*): Basirius mester! Ez mind igaz lehet, de ez Angliában volt. Nálunk más a helyzet. (*Kis szünet*) Engem az érdekel: vannak-e a tanítói karban, a papi karban is függetlenkedők? (*Kis csend*) Nézzen körül... Itt vannak mind. Kik itt függetlenkedők?

(*Szünet*)

BASIRIUS: Nem, kegyelmes uram! (*Megáll a beszédben, körülnéz, szemé Apáczain állapodik meg, hangjában enyhe gúny.*) Nincsenek. Nem is hinném, hogy a tanítói karban lennének függetlenkedők.

(*Kis csend*)

II. RÁKÓCZI: Én bizonyos vagyok, hogy van egynehány a tanítói karban.

(*Kis csend, majd Apáczai feláll.*)

APÁCZAI: Méltóságos fejedelmünk, kegyelmes úr! Mégcsak hallani sem hallottam, hogy közöttünk függetlenkedők lennének. De vannak igenis presbiteriek. Én magam is az vagyok. Függetlenkedő sose voltam, nem vagyok, lenni sem leszek, de presbiteri voltam, és maradok!

II. RÁKÓCZI: A presbiteriek útja a legjobb út a függetlenkedés felé!

(Kis szünet)

Basirius mester, magyarázza ezt meg. Amit mondtam: fejtse ki, hogy értsék!

BASIRIUS (kissé zavart): En ugyan erre nem készültem. Váratlan kegyelmes urunknak ez a szólítása, de megpróbálok.

II. RÁKÓCZI (mintha gúnyjal): Az igazság védelmére mindig kész az ember, professor úr, ugyebár?

BASIRIUS (kissé lehajtja a fejét, mert érzi: most már mindenki tudja, hogy ő rákészült erre az egészre, s a fejedelem pedig odadobta: hadd tudják ezt mások is! Felkapja fejét): Igen, kész vagyok, kegyelmes uram!

APÁCZAI: Mégiscsak készült a mester!

II. RÁKÓCZI: Apácza uram, ne izgágáskodjék, mert maga is sorra kerül még!

APÁCZAI: Bocsásson meg, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Na, most pedig fejtse ki a professor úr (kétértelmű nyomatékkal), amire nem készült ugyan, de amire mindig kész az igaz ember.

(Kis szünet)

BASIRIUS (maga elé néz): Kik azok a presbiteriek? Mit akarnak a presbiteriek? Azt akarják, hogy ne a püspök vezesse az egyházat, hanem a zsinat. Hogy a zsinat legyen a legfőbb hatalom az egyházban. De mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a jobbágy ott ül majd az egyház vezető tanácsában, és bírāja lehet az ő földesurának! Gondolják meg: a paraszt bírāja lehet az úrnak! Gondolják meg!

CSULAI: Úgy van! Ezt akarják! Hogy a jobbágyok legyenek az eklészia bírái, a mi intéink, abból nem eszik kelmed, Apácza uram!

APÁCZAI: Úgy tudom, hogy Meggyesi tiszteletes úr...

II. RÁKÓCZI: Ne halljam ezt a nevet. A legmegrögzöttebb presbiteri! A nevét se ejtsék ki előttem!

APÁCZAI: Nem azért mondtam, kegyelmes uram, csak szeretném meg-

említeni: ő azt javallotta, hogy ne csak a jobbágy, hanem a földesúr is ott legyen az egyházi vezetésben.

II. RÁKÓCZI (gúnyosan): Igazából szép volt ez tőle. Hát ki hozza itt a törvényt? Ki akar itt még törvényt csinálni? Szóval engem Meggyesi mester megnyugtat, hogy semmi baj, mert minket is jószívvel bevesznek az egyházi vezetésbe!

BASIRIUS: Osztozom felháborodásában, felség! Gondoljon I. Károlyra, felség! Mindig csak I. Károlyra gondoljon, felség! Arra, akit — szörnyű még kiejten is — lenyakztak a saját palotája előtt, akit a presbiteriek és a függetlenkedők hurcoltak a vérpadra! Mindig csak I. Károlyra kell gondolnia, s akkor bizonyosan tudni fogja, hogyan kell ítélkeznie! Igenis, ahogy nagyságod mondta, úgy igaz: a presbiteri út ki van kövezeve a függetlenkedők számára!

II. RÁKÓCZI: Mit szól ehhez, professor Apácza?

APÁCZAI (szomorkásan): Hát ha így mondják, kegyelmes uram, akkor bizonyára így is van.

II. RÁKÓCZI: Maga, professor úr, ha jól tudom, írt valamit a tirannusokról is, azt írta, ha jól emlékszem, hogy igazuk van azoknak, akik a zsarnokot megölik. Írt ilyesfélét, professor úr?

APÁCZAI: Írtam valami hasonlót, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI (előrehajol): Szóval a zsarnokot meg kell ölni? (Kis csend) Na csak bátran! Elvárom ezt a bátorságot alattvalómtól!

APÁCZAI: Igen, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: És itt — ki a zsarnok, professor Apácza?

(Csend)

APÁCZAI: Ezt én az első Károlyokról írtam. Azokról írtam, akik visszaélnek a kezükbe kapott hatalommal, az alkotmányt eldugják párnájuk alá, feloszlatják a parlamentet, hogy egyedül uralkodjanak, és azokról, akik csalárdul, erőszakosan a mindenki számára jó törvényt mibe se véve kaparintják meg a hatalmat.

II. RÁKÓCZI: Ki itt a zsarnok, professor Apácza? Azt kérdeztem: itt — van-e zsarnok?

(Kis csend)

APÁCZAI (mintha fejét kissé lehajtaná): Természetesen nincs, kegyelmes uram.

II. RÁKÓCZI: Na! Akkor minek ez a presbiteri nyavalya! Ha nincs zsarnok,

Deák Ferenc illusztrációi

nincs kit megölni, ha pedig nincs kit megölni, nem kell presbiteri nyavalya! Na most folytassa, Basirius mester!

BASIRIUS: Bocsásson meg, nagyságod: most — hol folytassam!

II. RÁKÓCZI: Ahol abbahagyta! Egy ilyen tudós ember, mint maga, mesterem, azért egy kicsit emlékezzék is.

BASIRIUS: Hiszen emlékezem én, kegyelmes uram. Ezért jut eszembe mindig első Károly fejevétel. Meg Land esperes. Meg Strafford lord.

II. RÁKÓCZI: Ez nem Anglia — ez Erdély. Itt mi nem azért beszélünk ilyesmiről, mintha ilyesmi nálunk is előfordulhatna, hanem azért, hogy lásuk: mi is történt ott. Ez nem Anglia, mester!

BASIRIUS: Ezért is kell a függetlenkedést csírájában elfojtani. Nagyságod elképzelheti, mit éltem és mit élünk mi át ott, annak idején. Egy ilyen élmény az ember egész életét elrontja, elveszi a szájaizét... Én már úgy va-

gyok, ha csupán két kötekedő embert látok a fogadóban — máris érzem a vér szagát. S ilyenkor ölni tudnék. Igenis, ölni, hogy mások ne öljenek! Én félek, én aggódom, én meg akarom előzni a bajt, kegyelmes uram, azért szólok. Én jót akarok!

(Kis csend)

II. RÁKÓCZI: Itt nem lesz baj, ne féljen! Hallották ezt a tisztelt Urak?! Itt a szentanú beszélt! Hát akkor, ki vele: ki itt a függetlenkedő?

APÁCZAI (felugrik): Megmondtam, kegyelmes uram, hogy eszem ágában sincs independensnek lenni, de presbiteriánus, az vagyok, és ezt sohase is tagadtam!

CSULAI: Minek annyit húzni, halogatni, amikor még annyi fáradságot sem vesz magának, hogy tagadjon!

RHÉDEY: Aki nem védekezik, kegyelmes uram, az beismer.

APÁCZAI: Védekezzék, akinek bűne van! Én csak presbiteri vagyok! Ezt nem tagadom. Becstelen lennék, ha tagadnám!

KERESZTŰRI (*ingerülten*): Apácza uram, hagyja ezeket, itt nem magáról van szó, minek akarja magára venni a másét!

II. RÁKÓCZI: Hagyja csak, hadd beszéljen: ő tudja legjobban, hogy ő kicsoda!

KERESZTŰRI (*szinte dühösen*): Én nem bánom, kegyelmes uram, de a mi doktorunk olyan ember, akit vitával mindenbe bele lehet hajszolni, mert ő nemigen szokott elállni a szavától! Ha ez a szándék, ám legyen! Doktor úr, maga főzi magának!

APÁCZAI: Lehet! De a szakácskönyv a mások kezében van!

II. RÁKÓCZI: Apácza uram, itt ne kakaskodjék, inkább védje magát az ellen, amit Basirius mester mondott a presbiteriekről és independensekről!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ha e kettő ellen védeném magam, ez azt jelentené, hogy magamat azonosítom a függetlenkedőkkel, hogy egy kalap alá veszem a presbiterieket és az independenseket. De miért védekezem én olyan vád ellen, amely tulajdonképpen őket éri.

BASIRIUS: A fejedelem őnagysága megmondta, hogy az egyik biztos út a másik felé! Védekezzék akkor csak az ellen, amit a presbiteriekről mondtam!

APÁCZAI: Milyen kisigényű a mester. Az independensekről már lemondott? A presbiterieket védjem? Amit maga mondott, azok olyan vádaskodások és érvek, hogy egy presbiteri gyermek is könnyedén cáfolja őket!

BASIRIUS (*idegesen*): Kegyelmes uram, ez nem rám sértés, ez nem csak rám sértés! Kérem, támassza ezt alá a doktor úr!

II. RÁKÓCZI: Úgy van! Védje meg állítását: vitakozzanak!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én erre nem készültem rá, én nem tudtam, hogy engem ért vádak ellen kell majd itt védekeznem...

II. RÁKÓCZI: Ma már másodszor hallom, hogy valaki nem készült a vitára!

APÁCZAI: Ezt nekem minden bizonynyal elhiheti, kegyelmes uram, mert tudtommal én sohasem mondtam valótlan nagyságodnak.

BASIRIUS: Ez azt jelenti, hogy én mondtam volna!

APÁCZAI: Én nem mondtam.

BASIRIUS: De kegyelmes uram, ott voltak a szavai mögött. Mikor mondtam én valótlan nagyságodnak, és miért mondtam volna? Vagy talán, amit első Károlyról mondtam, az lenne valótlan-ság? Egy egész világ tudja, amit én láttam. Igenis, megint azt mondom nagyságodnak, gondoljon a királygyilkos függetlenkedőkre, akik sem királyt, akik sem püspököt nem akarnak ismerni, akik összekuszálnák az ország biztos rendjét zavargásaikkal! Igenis, azt mondom, gondoljunk Károlyra! Gondoljunk az ő lehulló fejére!

APÁCZAI: Kegyelmes uram, csak azt nem tudom, hogy gondolhat az értelemre is az, aki örökösen egy lehulló fej látványán át szemléli a világot?!

II. RÁKÓCZI: Apácza professzor, itt nem erről van szó, hanem arról, hogy olyan dolgokba ártotta magát, amelyek nem kelmedre tartoztak.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, nem tudom, pontosan, mire gondolt most?

II. RÁKÓCZI: Az egyház dolgaira, professzor! Az egyház szervezetének dolgaira! Ebbe még én se igen ártottam magam. Hagytam püspökeinkre. Még én se igen, pedig énram mégiscsak tartoznék, hiszen az egyházak is a hazában vannak. Ezért mondom, professzor, maradjon a könyveinél, ne ártsa magát egyházi dolgokba, rendi ügyekbe, politikába! A tanár maradjon a könyveinél!

APÁCZAI: Én a könyveimnél maradtam, kegyelmes uram! Olvastam, írtam és tanítottam. Egyházi dolgok? Amikor Katona püspök úr elküldött Hollandiába tanulni, azt mondtam, tanuljam meg jól a teológiát, hogy használjak az egyházamnak. Úgyahogy megtanultam. Idegen professzorok előtt doktoráltam, szegyet nem hoztam kicsiny hazámra. Hát most felejtsem el mindazt, amit ott tanultam?

II. RÁKÓCZI: Csak amit kell, azt felejtse el, professzor úr! Beszéljen a teológiáról annyit, amennyit a kedve tartja, de az egyház szervezete, az más! Aki abba ártja magát, az már politizál! Mondom: maradjon a könyvei mellett.

BASIRIUS (*sandán*): De milyen könyvei mellett, nagyságos uram? Az Enciklopédia mellett, amelyekben gyűjtőszavakkal írja le a királygyilkosságot? Ha megnézzük ezt a munkát, amely egészében igen száraz, azt vesszük észre, hogy egyetlen indultatos része épp az, amelyben a „zarnokölésről” szól. Ebből magából kiderül, hova húz Apácza professzor szíve, mit szeretne Apácza professzor.

APÁCZAI: Ne vádaskodjék, bizonyítson!

BASIRIUS (könyvet húz elő): Én azt is megtehetem (idéző): „Az angliai püspökök megharagudván, Károly királyt ráosztökélik, hogy a lázadók ellen fegyvert fogjon, mely ő boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak vége az lőn, hogy mind a püspököknek, mind a királynak nyakuk szakada.“ Hallották? Nyakuk... szakada! Mit árul el ez a hang? Azt, hogy aki írta: *egyetért!*

APÁCZAI: Tiltakozom. Az igazságot eltorzítják! Mert lehet, hogy én itt bévül egyetérttem Károly vérpadra vitelével, de ez kegyelmes uram, ebből a szövegből nem derül ki!

BASIRIUS (szótárolva idéző): Nyakuk szakada! Mit jelent ez a hang?

APÁCZAI: Erre azt mondhatom, hogy akkor azt is vegyék figyelembe, amit tovább írtam: „Boldogtalan igyekezetüknek és hadakozásuknak a vége az lőn...“ Hát akkor, Basirius mester, miért nem következetes, és miért nem magyarázza ezt úgy, hogy ez pedig a sajnálkozás hangja? Legyen következetes, ne csak a félremagyarázatban, hanem a magyarázatban is!

II. RÁKÓCZI: Ez igaz, Basirius mester, ennél jobb érvet hozzon. Vitatkozzanak! Csak vitatkozzanak! Nyíltan mondják ki, ami ott bévül van. A hazának segítenek vele! Az én elődeim és őseim a legnagyobb harcok közepette is szakítottak időt arra, hogy a művelt fők vitáit meghallgassák. Ez mindig kell a fejedelemségnek! Vitatkozzanak csak!

BASIRIUS: Azt mondja a professzor, hogy nem készült fel.

II. RÁKÓCZI: Ezt maga is mondta, mester!

APÁCZAI: Hogy a mester nem készült, az abból is világosan kitetszik, hogy az én könyvem éppen a kezeügyében volt.

BASIRIUS: A szünetben hoztam, mert sejtettem, szükségem lesz rá.

II. RÁKÓCZI: Ez nem vita, ez marakodás, uraim! Avagy méltó ez két ekkora tudóshoz?

APÁCZAI: Most arra kérem kegyelmedet: döntse el, ki a másik.

BASIRIUS: Ezt nem kellett volna, doktor úr! Én nem akartam magát bántani. Én méltányoltam tudását, ezt nem kellett volna, mert itt van a kezemben a maga Enciklopédiája, és bizonyítom, hogy minden sorát másoktól... másoltal! Nem írta — kírta!

II. RÁKÓCZI: Igaz lenne ez, Apácza! uram?!

APÁCZAI: Igen. Loptam, lopkodtam, meglehet. De ha olvasta is ezt a könyvet, és nemcsak tartja a kezében, akkor azt is olvasta, hogy az előljáró szavak-

ban én magam mondom meg, mit honnan „lopkodtam össze“, s azt is, hogy igenis, ez a lopkodás volt a céloim. Meg akartam mutatni az én hazám fiainak, hogy mit tudnak a külsőzági tudósok, s mi mennyire vagyunk elmaradva. Azért lopkodtam tehát szíves engedelmükkel, hogy mások majd ne kényszerüljenek soha többé ilyen lopkodásra. De kissé gyengédebben azt is mondhatnám, hogy kölcsönvettem: kölcsönvettem a világtól, hogy a fajtámbeliek majd kamatostól visszaadják a világnak ezt a kölcsönt! De még azzal is érvelhetnék, hogy ők is, ezek a nagy emberek is, akiket könyvemben idézek, részben másoktól, de főként Istentől kapták e tudást, én pedig úgy véltem: amit Isten nekik adott — azt nekünk is adta! És ne feledjék el: azt is odaírtam mindig, hogy Isten ki által adta nekünk! Lop-tam tehát, de csak azért, hogy a tudásnak becsületet szerezzek. Tolvaj voltam, de olyan, aki csengővel a kezén és a lábán mászott be e nagy tudósok ablakain!

BASIRIUS: De azért a Cartesius ablakán nem kellett volna bemászni, professzor úr!

APÁCZAI: Én annak idején Bisterfeld Jánostól is jobban hallottam, hogy a Szentírásban is jobban el lehet igazodni, ha az ember ősméri a tudományokat. A hit is erősebb lesz, ha az ész próbája edzi!

BASIRIUS: Nagyon kíváncsi lennék, felség, mennyire edzik Descartes könyvei, melyekkel a professzor úr olyan jól ellátta magát Hollandiában, hogy még Gyulafehérvárra, a tanórákra is, az ifjúság elé is jutott belőlük, szóval, mondom, kíváncsi vagyok, milyenképpen erősíti Cartesius a hitet?

APÁCZAI: Ha feltesszük azt, kegyelmes uram, hogy a hit annál erősebb, minél több próbát áll ki, ahogy ezt a Szentírás tanítja, s amiként az életben is látjuk, hogy egy katona minél több harcban verekszik, annál jobban ősméri a küzdést magát, ha ezt feltesszük, akkor az is nyilvánvaló, hogy Descartes tanait ősmernünk kell ahhoz, hogy hitünket eszünkkel is támogassuk.

BASIRIUS: De felség! Cartesiusról mindenki tudja, hogy istentagadó!

APÁCZAI: Rólam egyszer egy pástorfiú azt híresztelte, hogy boszorkány vagyok, mert nem a tíz ujjamon adtam össze a számokat, hanem papíron, pennával...

BASIRIUS: Erre nem válaszolok! De folytatom. Apácza! professzor nem állja ezt az istentagadó bölcset védelmébe

venni, sőt a zsenge ifjúságot ennek tanaival bővílni-bájozni, s ha nem áttalja, akkor mi is feltehetjük, hogy (a *közönség felé*) Apácza! professzor maga is karteziánus, maga is istentagadó! Ezt joggal feltehetjük!

CSULAI: Úgy van! Feltehetjük. Csatlakozom! Nagyon logikus, nagyon helyes, amit a professzor mond!

RHÉDEY: Jól mondja! Akárhogy is mondja, de jól mondja!

II. RÁKÓCZI (*kissé óvatosan*): Basirius mester, előbb azt mondja meg, fejtsd ki itt nekünk, miért istentagadó Cartesius.

BASIRIUS: Azonnal, kegyelmes uram, azonnal, csak össze kell szednem gondolataimat.

KERESZTÜRI: Minek szórta annyira széjjel, hogy most össze kelljen szedni.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, még mielőtt Basirius doktor kifejti nézeteit, ki kell jelentenem egy dolgot: számomra Descartes *egyetlen* dologban jelent útmutatást: abban, amiben itt, nálunk is használható. Elsőként az iskolaügyben.

II. RÁKÓCZI: Már megint közügyekben keveredik, professzor!

APÁCZAI: De hiszen tanító volnék, kegyelmes uram! Az iskola nekem elsőként személyes ügyem! Iskolák nélkül hogyan lehetnének tanítók? Azt, amit Basirius mester nem érthet meg, mert olyan országból jött, ahol másként fest a helyzet, amit egyetlen egy idegenből jött professzor sem érthet meg...

BASIRIUS (*közbeveg*): Hogy én mit értek meg, és mit nem, az még hagyján lenne, de hogy a kelmed tudományos szócsinálmányait még a magyar kollégák sem értik meg, ez aztán számomra valóban érthetetlen! Úgy hallottam, ezekért a szócsinálmányokért nemegyszer kinevették.

II. RÁKÓCZI: Mi a helyzet ezekkel az újféle szavakkal, professzor úr!?

APÁCZAI: Igen, kinevettek, és én túrtem, kinevettek, mert olyan tudományos szavakat csináltam magyarul, amelyek furcsán hangzottak a régihez szokott füleknek. Nem értették őket. Idegenkedtek tőle... De nagyságotól most megkérdem: milyenek szoktak lenni az újszülöttek? Ráncosak, kopaszok, s olyan színűek, mint a rák, igazán nevetségesek. De aztán kinő a hajuk, kisimul az orca és emberi színre kap. Az én első tudományos szavaim is ilyen ráncosak voltak. De azt akartam, legyen nekünk is tudós nyelvünk. Ne csak a szalonnát, ne csak a disznófősját tudjuk magyarul mondani, hanem elménk világát is meg tudjuk nevezni, és el tudjuk keresz-

telni a szellem javait! Akartam, hogy tudjunk már egyszer magyarul is filozofálni, gondolkodni, kegyelmes uram!

II. RÁKÓCZI: Az őseink talán nem tudtak magyarul gondolkodni, mégis jó volt nekik a deák nyelv! Miért épp magának jutott eszébe ez az új módi?

APÁCZAI: Azért, kegyelmes uram, mert az anyanyelven művelt tudomány mindenkié lehet, a deákul írott pedig csak az írástudóké. Avagy nem jobb a nagyságos fejedelemlnek is művelt népet kormányozni, semmint olyanokat, kik úgy bámulnak a betűre, mint borjú az új kapura? Avagy a művelt nép nem jobban érti a törvények szavát, nagyságod rendelkezéseit, nem jobban respektálhatja, ha megérti, mint ha tudatlanul, értetlenül, iránytalanul bolyong, mint pusztában a zsidók?

BASIRIUS: A deák nyelvet a tudományban felcserélni azért nem szabad, mert egyetemes, s ha ki-ki a maga nyelvén tanulja és műveli a tudományt, az szétszakad: a tudomány Babelét akarja, professzor, hogy egyik tudós ne értse meg a másikat?

APÁCZAI: Ezek szerint az sem jó, hogy mi, protestánsok a Bibliát anyanyelvünkre fordítottuk.

BASIRIUS: Az azért volt jó, mert a hit mindenki dolga.

APÁCZAI: És a tudomány? A tudomány nem éppen úgy mindenkié, mint az igaz Istenbe vetett hit?

BASIRIUS: Nagyon furcsállom, hogy a professzor úr a hitre és a tudományra ugyanazokat az elveket kívánja ráhúzni. Ezek szerint rangban a tudomány éppoly fontos és magas, mint az Istenbe vetett hit. Ez megint csak afféle karteziánus gondolat!

II. RÁKÓCZI: Ez érdekel minket, professzor úr, ezt *fejtsd* ki jobban!

BASIRIUS: Cartesius azzal, hogy a *cogito* és *dubito*, a gondolkodjál és kételkedjél elvét a főben el akarja hinteni, tulajdonképpen az ész — nota bene! — az emberi ész elsőbbségét és felsőbbbbségét hirdeti meg a hittel szemben.

APÁCZAI: Ez nem így igaz! Cartesius éppen azzal, hogy az ész, az értelem ellenőrző hatáskörét körülírja — erősíti hitünk világát is. Az ész temérdek új érvet adhat a hitnek, hogy az még erősebbé lehessen.

BASIRIUS: Ha ad, s ha nem akarja elvenni az érveket. Ha épít, és nem rombol!

APÁCZAI: Basirius szerint tehát a hittől ésszel el lehet venni az érveket!? Én ezt nemcsak hogy nem hiszem, de

állítom, hogy nem lehet. Aki ennyire félti a hitet az észtól, az nem bízik eléggé a hit erejében!

BASIRIUS: Ez mind arra vezetne, hogy a hitet és a tudást kettéválasztjuk. A hit és a tudás kettéválasztása azt jelenti, hogy mindkettő külön utakon jár. Ez pedig azt eredményezné, hogy két egyenlő hatalom állna egymással szemben: a hit és a tudás. Márpedig hit nélkül tudás nincsen, márpedig a tudás egyetlen forrása: a hit.

APÁCZAI: Kegyelmes uram, ezt én magam is hirdetem, és mindétig hirdetem. Én magam mondtam Fortius tanácsaival egyetemben szólván, hogy minden tudomány csak erősíti a teológiát és fordítva is. Egy dolgot minél több oldalról támasztunk meg, annál erősebben áll.

BASIRIUS: Uraim, ebbe jól bele kell gondolni: a hit és tudás kettéválasztása szinte ugyanaz, mintha teljesen el akar-nánk szakítani az egyházat az államtól! Fejlődhet-e külön a kettő? Uralkodhat-e a fejedelem, ha alattvalói nem érzik, hogy őt pedig Isten akaratából tisztelhetik és szolgálhatják?

APÁCZAI: Ez túlságosan pápista mód-on hangzik.

II. RÁKÓCZI: Azért nem hangzik éppen olyan nagyon pápista módon, Apácza professzor.

BASIRIUS: A hit és tudás kettéválasztása, a hit által nem ellenőrzött, féktelen tudás éppoly veszedelmes, mint az a helyzet, amidőn az uralkodó Istentől nem félt, szilaj, szabados és rendetlen alattvalókat próbál kormányozni. Sose felejtjük el, uraim, az angliai példát! Ha erről esik szó, mindig első Károly és a vérpad, szerencsétlen királyom véres feje jusson eszünkbe.

CSULAI: Igaza van a professzornak! Ez az, amit sosem szabad feledni. Cromwellék ott a gonosz Salomé-táncát lejtették, és első Károly feje, akárcsak a Keresztelő Szent Jánosé, ma ott fekszik az independens bűnök tálcáján!

RHÉDEY: Ne ijedjünk meg, de ne feledjük, hogy meg lehet ijedni!

APÁCZAI: Az ijedtség rossz tanácsadó, uraim, az ijedtség még sohase tett jót az értelemnek! Amíg Basirius mester mindig visszatér első Károly véres fejéhez, nyilván azért, hogy mindenkit elrettentsen, s ne érveivel, hanem élményeivel győzzön meg minket, addig hadd mondok én egy szelídebb példát — bocsássanak meg — véres fejek nélkül, egy példát egy — *virágról*. Egyszer matematika órán felszólítottam egy diá-
kot, hogy oldjon meg egy példát. A

diák kiment, és számok helyett krétával egy virágot rajzolt a táblára. Mi ez, deák uram — kérdeztem én. Azt válaszolta erre: Azt csak a jóisten tudja, professzor uram. Miért mondtam el ezt a szelíd példát? Azért, hogy újra megmutassam: a diákokat eleddig csupán hitvitázni tanították, a tudományra alig volt gondja valakinek. Így hát a diákok unták is a tudományt, és rest lett a szellemük. De vajon meg tudja-e magyarázni a Szentírást az, aki semmi egyebet nem tud, mint egy virágot rajzolni a táblára? Meg lehet-e egy virággal magyarázni akár magát az Evangéliumot is? Annyiból igen, mert hogy a virág a szeretet jelképe, s az Evangélium is erre tanít. De vajon alaposabban meg lehet-e érteni anélkül, hogy a tudományok ne segítsenek a teológiának?

CSULAI: A teológia nem szorul a karteziánusok segítségére!

APÁCZAI (feléje néz): Vajon? Hogy tudjuk megérteni, mit is teremtett Isten, ha magát a teremtést, a művet, Isten alkotását nem akarjuk megismerni? A csillagokat, ha estelente nézzük, ennyi jut eszünkbe: Isten teremtette őket, és milyen szépek. De vajon elég-e ennyi? Mennyivel jobban, mennyivel nagyobbra becsüljük az isteni teremtést, ha tudjuk, ismervén az asztronómiát, hogy milyen pontos járásuk van, milyen állandó és biztos törvény szerint járnak útjukat a csillagok. Igen, uraim! Isten teremt-ményeinek jobb ismeretével bepillant-hatunk az ő mindenható, mindentudó elméjébe is, ha csak egy villanatnyi időre is, de be. Jobban becsüljük a teremtést, ha tudjuk, milyen nagyok és pontosak a teremtés törvényei!

BASIRIUS: A gyarló ész az isteni teremtésbe, az isteni elmébe bepillantani? Ez megint Cartesius! Ez azt jelenti, kegyelmes uram, amit Descartes mond, hogy Isten bennünk lenne. Hisz ha meg tudjuk érteni az ő teremtésének a logikáját, akkor ez azt jelenti, hogy Isten bennünk van. Valami ilyet képzél Cartesius. Így temetné el Cartesius Istent a halandó emberekbe! Cartesius az emberi ész így szánta volna a mi korunk sírhelyéül!

APÁCZAI: Cartesiusnál jobb temetőt Istennek én sohasem kívánok!

BASIRIUS: Hallják ezeket a legalább-is kétértelmű szavakat?! Én azonban ezen nem csodálkozom, hiszen a professzor, amikor Vergiliust tanította, a földrajzot imertette és a csillagászatot magyarázta a diákjainak.

APÁCZAI: A költészetet is jobban megértük, ha ösmerik a tudományt!

BASIRIUS (*folytatva*): És valahányszor a Szentírást magyarázta, mindig a logikát is szóba hozta!

CSULAI: Horribile dictu! Horribile dictu!

APÁCZAI: Na, csakhogy végre nem első Károly véres fejeéről beszél a professzor, hanem arról, hogy szerinte milyen véres gondolatok vannak az én fejemben! De kegyelmes úr, ő téved, ha azt hiszi, hogy mindaz, amivel engem itt befeketíteni akar, azt én titkolom. Nem! Én olyan iskolát akarok, amelyek sem sokaságában, sem pedig tudományában nem marad a külhoniak mögött. Miért maradnánk el más országoktól?! Isten minket nem éppúgy teremtett, mint őket? Ha őket tudásra teremtette, minket vajon tudatlanságra ítél? Kisebbségnek kisebbek lehetünk, mint ők, de alábbvalók nem vagyunk náluk. Igaz, Keresztúri uram?

KERESZTÚRI: Nem velem vitatkozik a doktor úr, nem tudhatom, hova akar kilyukadni.

APÁCZAI: Jól van, ne válaszoljon! (*Basiriushoz*) Nos, Basirius uram, van-e még valami kérdezni valója?

BASIRIUS: Nincs! De hallgasson rám a nagyságos fejedelem. Én messziről jöttem ide, és nem azért, hogy megmérgezzem az itteni szellem kútjait. Én onnan jöttem, ahol...

APÁCZAI: Tudjuk: első Károly! A véres feje!

II. RÁKÓCZI: Nyughasson, doktor úr, mert itt nem maga győzött! Nem maga győzött! Várjon a végére!

APÁCZAI: Bocssáson meg, nagyságod: nem tudtam, hogy a győztes ügyében még nem ítélkezett.

BASIRIUS: Igen, onnan jöttem, s ha százszor is csúfolkodik velem, s ha unának is az urak, én vállalom azt is, vállalom, hogy kinevessenek, és azt mondom: látniuk kellett volna. Aki egyszer látta, sosem felejtheti el. Ez az, amit nem lehet nem elismételni: az, amit ott láttam. Amit én láttam. És engedjék meg, hogy azt mondjam: aki presbiteri, nyíltan presbiteri, az — ahogyan nagyságod mondta — legjobb úton halad a függetlenkedés felé. Aki a gazok királygyilkosságát zsarnok-ölésnek kereszteli el, az az — enyhén szólva — én tudományos vitát nem folytatok. Ez, uram, nem tudományos tárgy, ez már élet és történelem. Itt már mások a fegyverek. Én az azal nem vitatkozhatom, aki Cromwelllel egyetért, mert én gyűlölöm Cromwellt, a királygyilkost.

APÁCZAI: De azt tán megkérdezhetem a professzor úrtól, hogy ebben az

érthető és nyilván jogos nagy gyűlöletében miért nem maradt ott, hogy megbosszulja királyának halálát, az istentelenek cselekedetét?!

BASIRIUS: Bár a kérdés nem ide tartozik, de mégis válaszolok: úgy véltem, innen jobban harcolhatok ellenük.

APÁCZAI: Igaza van, professzor úr: biztonságos fedezékből mindig jobban lehet harcolni. De ebből, amit most mondt, arra is következtethetek, hogy én a professzor úrnak egy afféle kis próba-Cromwell vagyok, afféle bábu, akire a katonák lödöznek, akin célozni tanulnak, hogy mesterségüket jobban értsék majd. Vagy talán én vagyok Cromwell maga? Válaszoljon, mester, ne titkolja, ha tud valami bizonyosat. Én vagyok itt, Gyulafehérvárott Cromwell Olivér?

BASIRIUS: Nem! Még nem! De ahogy látom, a legjobb úton halad. (*A fejedelem felé*) Már megbocsásson kegyelmed, de ha tudom, hogy egy nyílt és színtvalló karteziánussal és presbiterivel kerülök szembe, akkor ezt a vitát minden igyekezettel elkerültem volna.

(*Csend*)

APÁCZAI: Talán már a halálnememet is kigondolta a mester? Megmondaná, hogy melyik testrészet kívánja elveszejteni?

II. RÁKÓCZI: De Apáczi uram, itt ne ragadtassa el magát, mert ha jól látom, én is itt vagyok.

APÁCZAI: Bocssáson meg, nagyságod, ha kijöttem a sodromból, de mit tehetnék, amidőn látom, hogy Basirius mester mennyire szeretné az én presbiteri elveimet a függetlenkedőkkel összevarnálni.

II. RÁKÓCZI (*komoran*): Apáczi János — ezt a kettőt tudtommal én zavarтам össze.

(*Kis csend*)

APÁCZAI: Kegyelmes uram, nagyon jól tudta, hogy amit mondott, miért mondta.

II. RÁKÓCZI: Nagyon is jól, de kelmed nekem itt nem fog a presbiteriek mellett kardoskodni. Amíg én itt ülök, addig kelmed sem presbiteri, sem karteziánus, sem függetlenkedő elveket itt többé nem hangoztat. Ki itt a zsarnok, hogy erről itt beszélni kelljen?

APÁCZAI: Kegyelmes uram, én az angliai eseményekről szóltam.

II. RÁKÓCZI: Akkor hagyja, hogy azok hirdessék, akik ott élnek, akik pedig itt vannak — hirdessenek mást! Magát, doktor úr, az az egyház taníttatta, amelyik-

nek a régi bevált rendjét most fel akarja forgatni! De amíg én itt vagyok, ezt meg nem teszi!

APÁCZAI: Presbiteriánus vagyok, de nem függetlenkedő. Descartes-ot vallom, de Istenben hiszek. Az ész hatalmával Isten hatalmát szolgálom és mondom.

II. RAKÓCZI: De maga itt nem tesz nekünk hitvallást a tanai mellett! Ha maga nem veri ki most rögvést a fejből ezeket, én a toronyból vettetem le, Isten engem úgy segítjen! Ez az utolsó szavam! *(Felugrik, haragosan siet el, valamennyien követik Apáczaít és Keresztúrit kivéve, Basirius még tétován áll.)*

BASIRIUS *(észbe kap, hogy egyedül maradt Apáczaiékkal, szinte rémülten a fejedelem után kiált):* Kegyelmes uram! Kegyelmes uram! *(Indul)*

APÁCZAI: Siessen, mester, nehogy leessen a kegyelemről.

BASIRIUS *(megtorpan, gyűlölettel):* Nem titkolom: meg fogom neki mondani, hogy inkább azok nyaka szakadjon, de hamar, akik ilyesmiket hirdetnek, semmint az övé. *(Felnéz)* Istenem, segíts! Nekem épp elég volt meghalni látni egy királyt. *(Sietve el)*

(Csend)

KERESZTÚRI: János, miket beszélt itt, János!

(Folytatása következő számunkban)

APÁCZAI *(csendesen):* Hagytam volna a vádakat? És ha hagytam volna, nem ugyanide jutok?

KERESZTÚRI: Átkozott nyakasság! Ez vert meg minket! *(Indul)*

APÁCZAI: Menjen maga is, professzor uram, nem jó egy megbélyegzettel kettesben túl sokáig lenni.

KERESZTÚRI *(megtorpan):* Beszéljen csak, magát verni teremtette az Isten! *(El)*

(Csend)

APÁCZAI *(áll egyedül egy darabig, nézi az üres termet):* Mindenki elment. Barátok, ismerősök. Hogy lapítottak, Istenem! Titkolták, ó, hogy titkolták, hogy jelen vannak. De hiszen igaz is, csak a testük volt jelen: az eszük, a lelkük ki tudja, hol járt eközben! *(Kis csend)* Hadd idézzélek most, Istenem, ha már azt mondták, hogy tagadlak: „Az én magam mentésében senki sem volt mellettem, hanem mindnyájan engemet elhagytanak. Ne tulajdoníttassék ez bűnül önekik. De az Úr énneltem állott és engemet megerősített.“

(Csend)

Egy tornyot. Keresnem kell egy tornyot.

F ü g g ö n y

Könyvsajtó, 1568 körül